

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İKTİSAT ANABİLİM DALI
KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADI BÜYÜME
BİLİM DALI**

**DÜNYA BANKASI'NIN "GELİŞME"
SÖYLEMİNİN GELİŞMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EBRU TUNCAY

148669-

Danışman: DOÇ.DR. MEHMET TÜRKAY

İSTANBUL, 2004

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
GİRİŞ	1
1. GELİŞME KAVRAMININ GELİŞİMİ	2
1.1 Gelişme Kavramına Tarihsel Bir Bakış.....	2
1.2 İktisadi Büyüme Anlamında Gelişme.....	4
1.3 Gelişme İktisadının Ortaya Çıkışı.....	5
2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI KONJONKTÜR: DÜNYA BANKASI'NIN DOĞRU KURULUŞUNA	8
2.1 Kriz Sonrası Sermayenin Korunma Refleksi.....	8
2.2 Bretton Woods İkizleri.....	11
2.3 Marshall Planı.....	13
3. DÜNYA BANKASI	15
3.1 Kuruluşu, Amacı ve Ana Sözleşme.....	17
3.2. Bankanın Yapısı ve Yönetimi.....	19
3.2.1. Governörler Kurulu.....	20
3.2.2. İcra Direktörleri Kurulu.....	20
3.2.3 Dünya Bankası Başkanı.....	21
3.3 Dünya Bankası Kredi Anlaşmaları.....	22
3.3.1 Yatırım (Proje) Kredisi Anlaşmaları.....	23
3.3.2 Uyum Kredisi Anlaşmaları.....	25
3.3.3 Karma Kredi Anlaşmaları.....	26
4. DÜNYA BANKASININ "GELİŞME" SÖYLEMLERİ: KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE	28
4.1 Milli Gelir Artışı "Fetişizmi".....	28
4.2 Banka'nın Yeni Gelişme Anlayışı: "Gelirin Yeniden Bölüşümü".	30
4.3 1980'li Yıllar: Borç Bunalımı Ve Banka.....	32
4.4 Bankanın İyi Yönetişim (Good Governance) Söylemi.....	34
4.4.1 İyi Yönetişim (Good Governance).....	34
4.4.2 İyi Yönetişim Kavramına Kurumcu İktisat Desteği.....	36
4.4.3 İyi Yönetişim Ve Kalkınma.....	38
4.4.4 Dünya Bankası'nın Yönetişi.....	42
5. SONUÇ	44
KAYNAKÇA	46

ÖNSÖZ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmin sürekliliğini ve işlerliğini sağlamaya yönelik olarak kurulan Dünya Bankası, günümüze kadar bir çok tartışmanın odağında yer almıştır. Gücünü ve etkisini hem iktisat literatürüne yön veren söylemlerinde hem de verdiği kredilerde gösteren Banka, kuruluşundan günümüze kadar sistemin işleyişine paralel farklılaşan "gelişme" söylemleriyle varlığını meşrulaştırmıştır. "Gelişme" söylemlerine paralel olarak, amacı ve şartları değişen Dünya Bankası kredilerinde de bu konjonktürel değişimi görmek mümkündür. Dünya Bankası'nın "gelişme" söylemine yüklediği anlamın tarihsel süreçteki dönüşümünün ve bunu oluşturan temel dinamiklerin anlaşılması bu konuyu seçmemin temel nedenidir. Bu çalışmanın oluşumunda eleştirilerini, katkılarını ve desteğini esirgemeyen sevgili danışman hocam Mehmet Türkay'a teşekkür ederim. Sabrınız için ayrıca teşekkür ederim hocam. Sevgili Necdet'e ve sevgili Özge'ye destekleri ve katkıları için, ve aileme her zaman yanımda olduğu için teşekkür ederim.

Kızıltoprak, 2004

Ebru Tuncay

GİRİŞ

Kuruluşundan bu yana tüm siyasal, ekonomik ve kamu yönetimine ilişkin tartışmaların gündeminde yer alan Dünya Bankası, bir görüşe göre az gelişmiş ülkelerin kalkınma için ihtiyaç duyduğu finansmanın tek kaynağı olarak görülürken, karşı görüşe göre ise neoliberal ideolojinin savunucusu ve uygulayıcısı bir kurumdur. "Gelişme" kavramı Banka'nın günümüze kadar olan bütün programlarının merkezinde yer alan, ancak tarihsel süreçte bu hedefe ulaşılma yöntemlerinin değiştiği bir amaçtır. Yani Banka'nın "gelişme" kavramının tanımı, yüklenen anlam ve bu kavramın ifade ettiği olgu dönemler itibariyle değişmiştir.

Birinci bölümde, Banka'nın esas söylemi olan gelişme, kavram olarak ortaya çıkışı ve yine tarihsel gelişimine bağlı olarak incelenecektir. Dünya Bankası'nın kuruluşunu hazırlayan siyasal ekonomik koşullar ikinci bölümde incelenecektir.

Banka'nın ve söylemlerinin bu farklı misyonlarının anlaşılabilmesi için Banka'nın tarihsel süreçteki söyleminin, örgüt yapısının, yönetiminin, faaliyetlerinin, bilinmesini gerektirmektedir. Çalışmada üçüncü bölümde buna yönelik olarak Dünya Bankası, kuruluşu, amaçları, faaliyetleri ile kuruluşundan günümüze değerlendirilecektir.

Son bölümde ise Banka'nın yukarıda bahsedilen "gelişme" kavramının süreç içindeki gelişimi, buna bağlı olarak uygulanan kredi politikaları ve akademik yazını da etkileyen söylemleri bütünsel olarak incelenecektir.

1. "GELİŞME" KAVRAMININ GELİŞİMİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını elde eden sömürgelerin ortaya çıkışıyla ileri sürülen "gelişme" terimi, geri kalmış olarak kabul edilen ülkelerin (ki burada geri kalmışlıkta ölçüt, Batının sosyo-ekonomik üstünlüğünün ön kabulüne dayanır), dış yardım ve ekonomik düzenlemeler yoluyla gelişmiş ülkelere yetişme çabası olarak kabul edilmektedir.

Tartışmanın kavramsal gelişme ve kavramın iddiasının gerçekleşebilme ihtimali üzerinden güdülen dönemsel siyaseti bağlamında ele alınmasının sebebi de, kapitalizmin belirli bir döneminde ortaya çıkan gelişme iktisadi ve kuramcılarının üçüncü bir yol olarak ortaya koymaya çalıştıkları "gelişme" kavramı ve onun "yeni iktisat" anlayışının Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan burjuva devrimlerinin bir uzantısı olduğu gerçeğinin göz önünde bulundurulması gerekliliğidir. Bu anlamda sermayenin genişlemesi sürecinde stratejik bir işlev üstlenen kalkınma iktisadi ve uygulamaları, kapitalizmin "eşitsiz ve bileşik" gelişmesinin bir parçasını oluşturur.

1.1 Gelişme Kavramına Tarihsel Bir Bakış

Gelişme kavramının yaygın olarak kullanılmaya başlandığı dönem İkinci Dünya Savaşı sonrasına rastlar. Ancak bunun öncesinde de bu konuyla ilgilenilmiş ve daha çok 'ilerleme' terimi kullanılmıştır. Adam Smith'in "maddi ilerleme" ve John Stuart Mill'in "ekonomik ilerleme" ile ifade ettikleri süreç İkinci Dünya Savaşı sonrasında yerini gelişme kavramına bırakmıştır ve bu dönem için gelişme kavramıyla iktisadi büyüme eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Mihçi, 1996, s.79). Gelişme olgusunun bugünkü anlayışımız doğrultusunda ortaya çıkışının kökenleri sanayi devrimi kadar uzanmaktadır. Aydınlanma çağı, Fransız devrimi ve sanayi devrimi gibi insanlık tarihinde görülen önemli gelişmelerin Batı'dan kaynaklanması ve bu gelişmelerin hem Batı hem de

Batı dışındaki toplumlar tarafından 'ilerleme' olarak algılanması, batılılaşmanın ve modernleşmenin bir paradigmaya dönüşmesine yol açmış; bu paradigma toplumların iktisadi, sosyal ve kültürel yaşantılarını son yüzyıllarda derinden etkilemiştir. Kapitalist gelişme ile özdeşleştirilebilecek bu tarihsel süreç içerisinde sanayi devrimi ve bu devrimin yarattığı baş döndürücü değişiklikler önemli bir yere sahiptir. Önce İngiltere'de başlayan, daha sonra Kıta Avrupa'sına yayılan sanayileşme sürecinin beraberinde getirdiği yenilikler ve değişiklikler 'ilerleme' kavramı çerçevesinde değerlendirilmiş ve Batı modernliğinin ve ilerlemenin merkezi haline gelmiştir.¹

Bu yenilikler ve değişikliklerle ilerlemenin aynı şey olmadığı açıktır. Köker'in ifadesiyle "*değişme, en basit tanımıyla, belli bir nesnenin zaman içinde farklılaşması ise, bu farklılaşma uzunca bir zaman boyutunda ard arda sıralanan aşamalar biçiminde görülebilir de görülmeyebilir de. Zaman içinde birbirini izleyen aşamalardan söz etmek, bu aşamalar arasındaki bağlantıları tespit etmek, kısaca düzenli bir değişimden söz etmek evrim kavramının kapsamına girmektedir. Ne var ki evrim kavramı bu düzenli değişimin belli bir hedefe yöneldiği, bu hedefin iyiyi veya mükemmeli dile getirdiği, sonraki aşamaların öncekilerinden üstünlüğü anlayışını içermez. Dahası, zaman içinde ortaya çıkan farklılıkları gelişme olarak nitelenmek de çelişkilidir. Buna karşılık "iktisadi gelişme"den söz edilmesi, genelde iyi olduğuna inanılan -örneğin sanayileşme gibi- bir hedefe doğru ilerlendiği anlamını içerebilir. Kısacası ilerleme kavramı, değişimin amaçlı olduğunu, bu amacın iyi ve mükemmel bir durumu dile getirdiğini ifade ederken ağırlıklı olarak değer yüklü veya, daha yerinde bir deyişle, ideolojik bir nitelik taşımakta ve*

¹ Ancak bu yenilikler ve değişikliklerle ilerlemenin aynı şey olmadığı açıktır. Yaklaşık son elli yılda "modern toplum" terimi, dünyanın Kuzeybatı çeyreğinde yer alan ve birkaç yüzyılda oluşan toplumsal oluşumlar için kullanıldı. Endüstriyel ve demokratik devrimler bazen modernliği oluşturan toplumsal fenomenler olarak görüldü. Amerikan ve Fransız devrimlerinin birbirine yakın tarihlerde gerçekleşmesi, siyasal modernliğin başlangıcı olarak görülebilecek yeterince kısa bir dönemi sağlıyor görünür. On dokuzuncu yüzyıl boyunca birkaç Avrupa ülkesinde ve ABD'de ortaya çıkan endüstriyel sıçrama dönemleri buna benzer bir iktisadi kopuş dönemi olarak görülür hale gelmiştir (Wagner; 1996:21).

görelî bir nesnellîği bulunan değişme, gelişme ve evrim kavramlarından ayrılmaktadır” (Köker; 1984:195-196).

Ne var ki, “batılılaşma”, sanayileşme ve modernleşme, iktisadi ve toplumsal yaşamda tüm dünyaya egemenliğini kabul ettiren bir paradigmaya dönüşmüş, “ilerleme/ gelişme” kavramlarıyla özdeş olarak kullanılmıştır (Mihçı, 1996:66). Soruna bu açıdan bakıldığında, modernleşme ya da sanayileşme, gelişmenin temelini oluşturmaktadır.

Gelişmenin batılılaşma ve modernleşmeyle özdeş olarak algılanması, Batı dışındaki toplumların zaman içinde oluşturdukları kendi kültürel ve etik değerlerine yabancılaşmalarını da beraberinde getirmiştir. Gelişme kavramı, diğerlerinin de Batının bugünkü durumuna gelmeleri gerektiği, bunun mümkün ve gerekli olduğu, bu amaca ulaşmak için, toplumların tarihsel geçmişlerinin ürünü olan, kültürel, ideolojik, etik v.b. kalıntılardan uzaklaşmaları gerektiği, kendi geçmişlerinden miras kalanla hesaplaşmaları gerektiği, düşüncesini içeriyor (Başkaya; 1994:22).

1.2 İktisadi Büyüme Anlamında Gelişme

Gelişme kavramıyla iktisadi büyüme ilk başta eş anlamlı iki kavram gibi algılanmıştır. Böyle bir algılayış desteğini, İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen ve 1960'lardan sonra hız kazanan Üçüncü Dünya Ülkelerinin (Latin Amerika'da ve Uzak Doğu Asya'da pek çok ülkenin) eşi görülmemiş büyüme hızlarından almaktadır denilebilir. Durum böyle olunca, W.A.Lewis'in "iktisadi gelişme" üzerine 1955 yılında yayınladığı ilk kitabının başlığının "İktisadi Büyüme Teorisi" (The Theory of Economic Growth) olmasını kimse yadırgamamıştır (Mihçı, 1996, s.68).

Gelişme yazınıni oluşturan kuramcılar bu dönem için, açlık, yoksulluk, işsizlik ve gelir dağılımı gibi sorunları geri plana atıp, iktisadi büyümeyle ilgilenmiştir. Bu iktisatçılar, kalkınma sorunuyla karşı karşıya

kalan ülkelerin izlemesi gereken yolun, Batıdaki kapitalist kalkınma sürecinin benzeri olduğuna inanmışlardır. Rostow bu süreci, "Ekonomik Büyümenin Aşamaları: "Anti-Komünist Manifesto"sunda beş aşama olarak belirtmiş ve bunlardan elde edilen bulgulardan yola çıkarak iktisadi büyümenin gerçekleşeceğini öne sürmüştür (Mıhçı, 1996, s.69).

Birçok gelişme iktisatçısı, iktisadi büyümeyi kendi başına bir amaç olarak değil, gelişmeyi gerçekleştirmenin bir yolu olarak görmektedir. İşsizlik, yoksulluk, ve gelir dağılımı gibi gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya olduğu can alıcı sorunların çözümüyle özel olarak ilgilenmemelerine rağmen; büyüme sürecinin bu sorunların çözümü için yeterli kaynağı yaratacağına inanmışlardır (Şenses, 1984, s.115). Bununla birlikte, GSMH veya kişi başına gelirin hızla artmasının, toplumun yoksul kesimlerine 'otomatik olarak' faydalar sağlayacağı düşünülmüştür (Todaro, 1994, s.149). Bundan dolayı da iktisadi büyüme ön plana çıkarılmıştır.

Gelişmeyle iktisadi büyüme özdeşleştirilince, gelişme düzeyinin ölçümünde de reel GSMH'deki artış ya da kişi başına düşen gelir gibi iktisadi büyümeye ilişkin istatistikler kullanılmıştır.

Gelişmenin, batılılaşma, sanayileşme, modernleşme ile özdeşleştirilmesi, gelişme yazını derinden etkilemiş ve tartışmaların ana eksenini oluşturmuştur. Gelişme yazını oluştururan düşünürlerin çoğunluğu Batıdan çıkmış ve çoğunlukla Birleşmiş Milletler ve diğer kuruluşlar etrafında toplanmışlardır. H.W. Singer, P. Rosenstein-Rodan, R. Nurkse, R. Prebish, G. Myrdal ve W. A. Lewis gibi iktisatçıların katkılarıyla, gelişme adı altında kendine özgü bir yazın alanı ve iktisat biliminin bir alt dalı oluşmaya başlamıştır.

1.3 Gelişme İktisadının Ortaya Çıkışı

Gelişme iktisadı, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, üçüncü dünya ülkelerinin iktisadi büyüme metodlarının ortodoks iktisat

anlayışından farklı bir yol izlenmesi gerekliliğine olan ihtiyaç ile birlikte ortaya çıkmış, iktisadi kuramcılarının az gelişmiş ülkelerin gelişmesi sorunuyla ilgilenmeye başlamasıyla kuramsallaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin, geri kalmışlıklarını, dayatılmış serbest dış ticaret rejimiyle ilişkilendirilmeleri, serbest piyasalara olan güvensizlikle birleşince, (küresel ölçekte kapitalizmin ve sermaye birikim sürecinin içine girdiği kriz de sermayenin yayılma döngüsünü yavaşlatmasının da etkisiyle) devlet önderliğinde kalkınma stratejilerinin önemini arttırması, kalkınma iktisadının ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkışında ve geleneksel iktisat biliminden ayrılmasında stratejik bir işlev görmüştür.

SSCB modelindeki devlet öncülüğündeki sanayileşmede sağlanan başarılar, az gelişmiş ülkelerde merkezi planlama ve gelişme iktisadına olan ilgiyi arttırmıştır. Gelişme iktisadi kuramcıları, ortodoks iktisat öğretilerinden temel düzeyde kopmamakla birlikte, az gelişmiş ülkelerde iktisadi kalkınma alanında izlenecek yolun veya metodun, kalkınmış veya gelişmiş ülkelerde kalkınma sonucunu doğuran etmenlerden farklı işleyeceği tezini öne sürerler. Bu anlamda gelişme iktisadi, çevre ile merkez arasındaki ticarete karşılıklı çıkar tezini savunan ortodoks iktisat anlayışını savunan teorisyenlerle paralel düşünürken, tek iktisat yaklaşımını reddeden bir pozisyona sahiptirler (Şenses, 1996, s.25).²

Gelişme yazınına oluşturan kuramcılar bu dönem için, açlık, yoksulluk, işsizlik ve gelir dağılımı gibi sorunları geri plana atıp, iktisadi büyümeye ilgilenmiştir. Bu iktisatçılar, kalkınma sorunuyla karşı karşıya kalan ülkelerin izlemesi gereken yolun, Batıdaki kapitalist gelişme sürecinin benzeri olduğuna inanmışlardır. Birçok kalkınma iktisatçısı,

² Hirschman'ın tek iktisadın reddiyle kastettiği az gelişmiş ülkelerin bir grup olarak paylaştıkları bir dizi özgül ekonomik özellik nedeniyle ileri sanayi ülkelerinden ayrı tutulması gerektiği ve bu nedenle sanayileşmiş ülkeler üzerinde yoğunlaşan geleneksel iktisadi analizin az gelişmiş ülkeler söz konusu olduğunda birçok açıdan değiştirilmek zorunda olduğunu savunan anlayıştır. Karşılıklı çıkar iddiası ise, bu iki ülke grubu arasındaki iktisadi ilişkilerin her iki tarafa da kazanç sağlayacak şekilde biçimlendirilebileceği saptamasına dayanmaktadır (Şenses, 1996, s.25-26).

iktisadi büyümeyi kendi başına bir amaç olarak değil, kalkınmayı gerçekleştirmenin bir yolu olarak görmektedir. Sonuç olarak gelişme yazınının ortaya çıkışından 1970'lerin ortalarına kadar uzanan dönem içerisinde, gelişme tamamen kişi başına sürekli gelir artışı olarak görülmüş ve iktisadi büyüme ile özdeşleştirilmiştir. İktisadi büyümenin de sosyal refahı artıracığı ve diğer sorunları otomatik olarak çözeceği savunulmuştur. Tabii bunun için "Batı'nın taklidi" gerekmektedir. Ancak bu dönemde sağlanan yüksek büyüme oranları, sosyal refahı artırmada yetersiz kalınca, geleneksel gelişme düşüncesinin (iktisadi büyüme merkezli) de sonuna ulaşılmıştır. Bundan sonraki süreçte, işsizlik, yoksulluk, temel gereksinimlerin karşılanması ve gelir dağılımı gibi daha önce geri plana atılan konular üzerinde yoğunlaşmıştır ve gelişmenin sadece iktisadi değil, toplumsal ve insani boyutlarının da olduğu anlaşılmıştır. Bu yüzden gelişme iktisadını, ortaya çıktığı dönem itibariyle üstlendiği işlev ve kapitalist üretim ve bölüşüm ilişkilerinin içinde bulunduğu dönemseller krizlerle değerlendirmek gereklidir. Bu anlamda gelişme iktisadını, genel geçer iktisat yazınına bir alternatif olarak değil, konjonktürel anlamda ortadoks iktisat teorisini destekleyen bir bakış açısıyla incelemek gerekir.

2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI KONJONKTÜR: DÜNYA BANKASI'NIN KURULUŞUNA DOĞRU

2.1. Kriz Sonrası Sermayenin Korunma Refleksi

Dünya Bankası'nın kuruluş sürecinin anlaşılmasında en önemli iki belirleyici faktör olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan konjonktür ve 1930'lu yıllarda yaşanan iktisadi kriz söylenebilir. Temel hedef dünya ekonomisinin krizden sonraki karşılaştığı sorunlarla tekrar karşılaşmadan sürekliliğinin ve işlerliğinin sağlanmasıdır. Bunun için uluslar arası düzeyde, para, mal ve sermayenin sorunsuz bir şekilde işleyişinin sağlanması gerekiyordu.

Sermaye birikim rejiminin ve tarzının 1929 yılında karşılaştığı tıkanıklık, Amerika'da New York borsasındaki bir krizle patlak verdi ve önce Avrupa'ya sonra da bütün dünyaya yayılan "Büyük Buhran"la kapitalist sistemi büyük bir tökezlemeye uğrattı.³ Kriz, domino etkisiyle, ülkelerin ekonomilerini büyük bir çöküntüye uğratarak sermayenin birikim sürecine ve yayılmasına darbe vurdu. Önce Amerika Birleşik Devletleri'nde borsanın çöküşü, üretimin azalışı, otomobil üretiminin yarı yarıya düşmesi, bütün sanayiye yayıldı, dış ticaret etkilendi ve işsizlik arttı.

Amerika'daki bunalımın Avrupa'ya ulaşması, Avrupa'ya kredi açılmasını da imkansız hale getirdi. Dolayısıyla, özellikle bu kredilerle beslenen Orta Avrupa ve Almanya'da bankalara akını başlattı ve zincirleme iflasları beraberinde getirdi. Avusturya, Romanya, Yugoslavya, Fransa gibi ülkelerin yanı sıra, kapitalizmin sahnesine yeni çıkan Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Hindistan, Brezilya ve Arjantin gibi ülkelerin de

³ 1929 krizi dünyayı uzun sürecek bir düşük üretim ve yüksek işsizlik dönemine soktu. 1929'un sonunda faal olan Amerikan bankalarının üçte birinden fazlası, 1933 yılına geldiğinde iflas etmişti. ABD'nin reel mal ve hizmet üretimi 1929 ile 1933 yılları arasında yüzde 29 daraldı. ABD, gelir düzeyinin seviyesine döndüğünü görebilmek için 1937'ye kadar beklemesi gerekecekti (Allen, 2003, s. 216).

dışsatımları ani bir şekilde düştü ve yabancı sermaye kaynakları kurudu (Tanilli, 1999, s. 88-89).

Yaşanan büyük kriz, merkez kapitalist ülkeleri, kendi devlet siyasetlerinde toplumsal kaygılara ekonomik kaygıların karşısında öncelik vermeye zorladı (Hobsbawm, 1996, s. 116). Bu ülkeler, kapitalist sistemin çeşitli dönemlerinde maruz kaldıkları büyük küçük krizlere rağmen her seferinde yeniden yapılanmayı başarabilmesi için, krizleri atlatma yollarını ve en önemlisi, başlıca varlık sebebi olan sermaye birikiminin kesintisiz sürmesi koşulunu nasıl gerçekleştirecekleri arayışı içine girdiler. Bu dönemde pazarın kendiliğinden işleyişinin kaynak dağılımını ve dengeleri koruyacağı yönündeki geleneksel iktisat teorisi de sekteye uğramıştı. Merkezi planlamanın uygulandığı Sovyetler Birliği önemli başarılar elde ediyordu. Dolayısıyla 'bilinçli müdahaleler'le sürecin etkili ve kalıcı bir biçimde değiştirilebileceğine dair beklentiler de yaygınlaşınca, ülkelerin gelişme stratejisi, daha çok ulusal özerkliği amaçlayan, ulusal üretim sürecinin özerklik katsayısını yükselten bir süreç olarak ortaya çıktı (Başkaya, 1997, s.95).

Öte yandan, teknik ilerleme ve büyüme yaşanan kriz yıllarında yavaş da olsa artmaya devam etti. Zamanın en büyük ve en zengin ekonomisine sahip olan ABD'de, 1913 ile 1938 yılları arasında, GSMH'nin kişi başına ortalama büyüme oranı her yıl için 0.8 düzeyinde gerçekleşti. Dünya sanayi üretimini 1913'ten sonraki yirmi beş yıl içinde, yüzde 80'den fazla bir artış gösterdi (Hobsbawm, 1996, s.108). Ancak bu büyüme yukarıda da belirtildiği gibi ülkelerin ulusal üretimlerinin artmasının bir sonucuydu. Yani, dünya ekonomisinin küreselleşmesi ya da bütünleşmesi bu yıllarda durdu.

İkinci Dünya Savaşı sonrası siyasi ve ekonomik bir güç olarak ortaya çıkan ABD'nin, iç talepteki tıkanıklığı aşmak için uyguladığı ekonomi politikaları kadar, dış ticarete üstlendiği rol de önemliydi. O yıllarda dünya piyasasına ham madde, Avrupa'ya gerekli makineleri, Avrupa ve Asya'nın istediği yiyecek maddelerini sağlayacak durumda

olan, sadece Amerika Birleşik Devletleri'ydi (Tanilli, 1999, s. 302). Wallerstein'e göre, ABD'nin sahip olduğu ekonomik avantajları kazanmasını sağlayan temel üç neden söylenebilir:

- ABD'nin ulusal enerjisinin 1865'ten beri kesintisiz biçimde hem üretim, hem de teknolojik ilerleme konusundaki kapasitesini arttırma doğrultusunda yoğunlaşması;
- ABD'nin en azından 1941'e kadar ağır askeri harcamalarının bulunmaması, 1941'den 1945'e kadar etkili bir savaş seferberliği gerçekleştirmesi ve altyapısının savaşın yıkımına maruz kalmaması;
- Bütün Avrasya'da 1939'dan 1945'e kadar muazzam bir altyapı tahribi ve insan kaybı (Wallerstein, 1998, s. 20).

Savaşın uzağında kalan Amerika Birleşik Devletleri, iktisadi bunalımdan önce de sanayileşmiş dünyanın tüm ekonomisine esasen egemen olmuş bulunan muazzam üretim yeteneğini savaş sayesinde yeniden kazanmıştı. Ayrıca ABD, dünya altın rezervlerinin yüzde 70'ini elinde bulunduruyordu. Kısaca, 1945 yılında, Amerika Birleşik Devletleri, tökezleyen bir dünya ekonomisinin toplam üretiminin yarısını gerçekleştirmekte ve savaş sonrasında, küresel ve hegemonyacı güç olarak kendini göstermektedir.

Yaşanan bu politik sürecin ihtiyaçlarına Ortodoks iktisat öğretisi cevap veremeyecek durumdaydı. Özellikle 1929'da yaşanan büyük bunalımdan sonra gözden düşmüş ve olayların gerisinde kalmıştı. Hükümetler, artık, piyasa ekonomisini bir yana bırakarak, yönetilen, hattâ planlanan karma ekonomilere yöneldiler.

Öte yandan, aşırılıkçı siyasi radikalleşmelerin tehlikesinden dehşete kapılan statükonun siyasetçileri, "tam istihdam" ve "Kerim devlet" sloganlarıyla o güne kadar görülmedik en iddialı sosyal politikaya yönelirler. Kısacası, liberal kapitalizm reformcu işçi hareketlerinin sosyal

programlarını benimser. Hobsbawm'ın ifadesiyle devrimin iğfaline uğramaktan korktuğu için, ikinci evliliğini sosyal demokrasiyle yapar (http://www.ideapolitika.com/arsiv/12/d2_Eric.htm). Özetle, bir tarafta Avrupa'da, kapitalist blok içinde yer alan bir grup ülkenin ırkçı temele dayalı aşırı sağcı bir yeni uluslararası düzeni istemesi, diğer tarafta, SSCB önderliğindeki sosyalist bloğun kapitalizme taban tabana zıt oluşu ve onu tehdit edişi, kapitalist bloğun disiplin altına alınmasını yani ekonomik, parasal ve mali ilişkilerin kontrol altına alınmasını gerekli kılmıştır. Sönmez'in ifadesiyle, *kapitalist bloğun önderi konumuna sahip olan, savaş ertesinden yetmişli yıllara dek yoğun sermaye birikimi rejimini özellikle Avrupa'da yaygınlaştıran ve hızlı bir büyüme sürecine giren ABD'nin, Bretton Woods'ta yapılan anlaşmanın mimarı ve sahibi olduğu yadsınamayacak bir gerçektir* (Sönmez, 1998, s.308).

Krizle beraber yaşanan süreçte kapitalizmin, varlığını ve sürekliliğini devam ettirebilmesi için, yeniden bir yapılanmaya girmesi kaçınılmazdı. Kriz koşullarında başlayan yeniden yapılanma sürecinin temel karakteristiği ise Türkay'ın ifadesi ile, *"sermayenin değersizleşmesini önleyecek, düşen kar oranlarını telafi edecek dönüşümleri hayata geçirmektir. Ulusal düzeyde birikim sürecinde devletin yerine getirdiği işlevi uluslararası düzeyde yerine getirecek kurumsallaşmaların gerçekleştirilmesi bir zorunluluk olarak kendisini dayatmıştır. Bu zorunluluk II. Dünya Savaşının bitmesiyle yerine getirilmiş ve birikimin dünya genelinde sürekliliğini sağlayacak IBDR, IMF, GATT, BM, NATO vb. gibi uluslar arası kurumlar oluşturulmuştur."* (Türkay, 2003, s.63).

2.2 Bretton Woods İkizleri

Bretton Woods anlaşmasıyla henüz savaş sona ermeden oluşturulması planlanan uluslararası işbölümü ile ekonomik ve siyasal düzenin temelleri atılmak istenmiştir. Konferansta iki ülkenin, ABD ve İngiltere'nin istekleri ön plandaydı. ABD'nin sözcüsü Harry White ve İngiltere'nin sözcüsü ise John M. Keynes'di. White ve Keynes arasındaki

farklı fikirlerin ortaya çıktığında ABD'nin görüşü ağır bastı. ABD, savaş sonrasında ortaya çıkan sınıai üretim kapasitesini karşılayabilecek bir talebin yaratılmasını ve emperyalist ülkelerin sömürgelerinin dış ticarete sahip oldukları ayrıcalıklı konumun iki taraflı ödeme sistemleriyle iki taraflı ticaret anlaşmalarının ortadan kaldırılmasını isterken, İngiltere ise, ülkede tam istihdamın sağlanması ve sömürgelerle iki taraflı ticari ve mali ilişkilerin kaybedilmemesini istiyordu (Peker, 1996, s.8). Ancak, hem İngiltere'nin hem hegemonik gücünü savaş sonrasında ABD'ye kaptırması hem de savaş sırasında ABD'ye mali açıdan bağımlı hale gelmesi, Bretton Woods konferansının ABD'nin isteklerine göre şekillenmesini sağladı.

Bretton Woods'ta kabul edilen sabit döviz kuru sisteminde, altına konvertibiliteye sahip tek para birimi olarak dolar benimsendi.⁴ Böylece, altının yanısıra doların, uluslararası planda rezerv para niteliğine sahip olmasıyla, ABD'nin ekonomik, mali ve siyasal başatlığının pekiştirildiği bir düzene geçildi (Sönmez, 1996, s.308).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, kapitalist sistemin sürekliliğini sağlaması ve sermayenin uluslararasılaşmasının önündeki engelleri kaldırması planlanan, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF), Bretton Woods Konferansı'nın ikizleri olarak ortaya çıktı. Buna göre, resmi adı Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası olan Dünya Bankası'nın kuruluş amacı, savaştan zarar gören Avrupa ve Japonya'yı yeniden yapılandırmak ve kalkınmakta olan ülkelerin finansal ihtiyaçlarını karşılamak olarak belirlenirken, IMF ise Bretton Woods sabit kur sisteminde ortak bir sorun olan ödemeler dengesi zorluğu yaşayan

⁴ 1946'da hayata geçen Bretton Woods sistemi ile Amerikan dolarının değeri 1 ons altının 35 dolara eşitliğinde sabitlendi. Diğer ülkeler de kendi para birimlerinin değerlerini ya sabit bir altın ağırlığı ya da Amerikan doları cinsinden resmen belirlediler. Yabancı hükümetlerin talebiyle, ABD hükümeti, dolarları her istediğinde onsu 35 dolardan altına çevirmeyi kabul etti. Ancak İngiltere'nin, Birinci Dünya Savaşı sonrasında uygulanan altın döviz standardında ödemeler dengesi açığı vermesi gibi, ABD de, Bretton Woods sisteminde aynı sorunu yaşadı. Bu durumda, ABD'de yabancıların doların altına çevrilmesi yönünde baskı yaratılmasıyla altın ülke dışına akmaya başladı. 1971'e gelindiğinde artık sadece Amerikan dolarındaki büyük bir devleşyon Bretton Woods sistemini kurtarabilirdi. Ancak ABD, doları altına dönüştürme uygulamasına son vermeyi tercih etti ve böylece altın standardının dünya ekonomisinde bir parasal sistem olduğu son dönem de bitmiş oldu (Allen, 2003, s.88-89).

Ülkelerin ihtiyaçlarını karşılamak amacını taşıyan bir borç verme kuruluşu olarak belirlendi.

2.3 Marshall Planı

Marshall Planı'nın başlıca hedefleri, Avrupa'da fiyat istikrarının ve uluslararası ticarete çok taraflılığın yeniden inşası, komünist ve sol partilerin yükselmekte olduğu Avrupa toplumlarının yaşam standartlarının yükseltilmesi, Avrupa ve özellikle Alman sınai gücünün yeniden canlandırılması, nihayet Avrupa askeri gücünün yeniden inşa edilmesi ve böylelikle Avrupa lkelerinin sömürgelerindeki konumlarını kısa vadede koruması ve Avrupa'nın Sovyet askeri gücüne karşı direniş gösterebilecek duruma gelmesiydi (Peker, 1996, s.11).

Dünya Bankası kredileri ve daha çok da Marshall Planı gerevesindeki yardımlarla 1945 ile 1948 arasında, kurtarılmış batı Avrupa'da devrimci sarsıntılara yer olmadığı daha da açık hale gelir. En azından Avrupa'da, artık söz konusu olan, derin bunalım halindeki bir siyasi ve ekonomik sistemin hayatta kalması, bir ölüm kalım mücadelesi değildir. Çünkü, Avrupa, XIX. yüzyıldan miras toplumsal ve kurumsal yapıları ve altyapıları sayesinde, üretim glerinin muazzam yedekleri sayesinde, aynı zamanda da kapitalist ekonominin gizilgücü sayesinde çabucak istikrara kavuşur. Başlangıçta Dünya Bankası tarafından üstlenilen "savaştan yeni çıkan Avrupa'nın yeniden inşası" aslında Marshall Planı vasıtasıyla gereleşti. Dünya Bankası'nın yeniden yapılandırma projesine aktardığı miktar 497 milyon dolarken, Marshall Planı ile 41,3 milyar dolar para aktarıldı (Toussaint, 1999, s. 154).

Marshall Planı'nın uygulanmasıyla birlikte Dünya Bankası'nın Avrupa'nın yeniden inşasına katkıda bulunma misyonu arka planda kaldı. Dünya Bankası denince akla gelen Uluslararası Yeniden Yapılandırma ve Kalkınma Bankası'nın (International Bank for Reconstruction and Development) artık Kalkınma Bankası olarak varolacağı bir süreç başlıyordu. Marshall Planı'nın Batı Avrupa ve Japonya'nın yeniden

inşasındaki olumlu etkisi, az gelişmiş ülkelerde de benzer sonuçlar olabileceği düşüncesini doğurdu. Bu politik kaygının sonucu olarak ortaya çıkan "gelişme iktisadı"nın temel birimi ise az gelişmiş ülkelerdi.

Soğuk savaş koşullarının belirlediği bu rekabet ortamında söz konusu ülkelerin ekonomik "gelişmesi" temel bir sorun olarak dünya gündemine gelir. Çevre ülkelerin ekonomik gelişmesinin çözülmesi gereken bir sorun olarak gündeme gelmesinde rol oynayan bir diğer önemli faktör ise söz konusu ülkelerin "gelişme" ya da "modernleşme" yönündeki yoğun talepleridir. Çoğu siyasal bağımsızlıklarını yeni kazanmış bu ülkelerin, sahip oldukları toplumsal kurum ve ilişkileri yeniden düzenleme ve\veya dönüştürme çabalarında karşılıklı olarak birbirine alternatif iki model vardır. Doğu ve Batı modeli olarak bilinen bu stratejilerin her ikisinin de nihai hedefleri genel olarak sanayileşme şeklinde ortaya konmuştur (Türkay,1995, s.115).

3. DÜNYA BANKASI

Dünya Bankası'nın kuruluşuna ilişkin düşünceler ilk olarak 1-22 Temmuz 1944 tarihleri arasında ABD New Hampshire Eyaletine bağlı Bretton Woods kasabasında toplanan Birleşmiş Milletler Para ve Maliye Konferansında dile getirildi. Literatürde daha çok Bretton Woods Konferansı olarak bilinen söz konusu toplantı, aralarında SSCB'nin de bulunduğu 44 devleti ya da hükümeti gayri resmi olarak temsil eden uzmanların katılımıyla gerçekleşti.

Konferansta, 2. Dünya Savaşının çeşitli ülkelerde, özellikle Avrupa'da yarattığı ağır tahribatın giderilmesi için ihtiyaç duyulan uzun vadeli finansmanı sağlayacak bir Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (IBRD) ile uluslararası ödemelerdeki kısa süreli darboğazları finanse edecek ve kambiyo kurlarının istikrarını sağlayacak bir Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin kurulmasını öngören bir proje hazırlandı. Projenin hükümetlerin onayından geçmesi üzerine 1945 yılı sonunda Dünya Bankası, 1946 yılında ise Uluslararası Para Fonu kuruldu. Söz konusu kuruluşların işlerlik kazanması ise sırasıyla 1946 ve 1947 yıllarını buldu.

Üye ülkelerden düzenli ödenekler alarak ve finans piyasalarına tahvil satarak sermaye toplayan Dünya Bankası, finans piyasalarında düşük faiz oranlarıyla sermayesini artırabiliyordu çünkü üye hükümetler Dünya Bankası tarafından piyasaya sürülen tahvillere garanti veriyor, bu da tahvillerin alıcıları çekmesi için önerdiği faiz oranını aşağı çekiyordu. Banka, iktisadi kalkınmayı destekleyen fikirlerin toplandığı bir yer haline geldi ve düzenli olarak dünyanın ekonomik koşulları hakkında istatistiksel veri ve araştırma yayınlamaya başladı. Dünya Bankası tarafından ilk kez 1978'de çıkarılan 'Dünya Kalkınma Raporu' güncel kalkınma konuları hakkında makaleler ve her ülke için önemli ekonomik istatistikler yayınlamaya başladı. (Allen, 2003, s.168-169).

Dünya Bankası Aralık 1945'te çalışmalarına başladı ve ilk ticari işlemini de 1946 yılında yaparak Fransa, Hollanda, Danimarka ve Lüksemburg'a kredi açtı (Sönmez, 1998, s.315). Kuruluş amacı, dünya ölçeğinde bir çok ülkenin yeniden yapılanma ve kalkınma ihtiyaçlarından hareketle, bu ülkelere ucuz kredi sağlamak olmuştur.

Dünya Bankası grubu, beş farklı ama birbirleriyle ilgili bölümden oluşuyor: IBRD (Yeniden İnşa ve Kalkınma İçin Uluslar Arası Banka), IFC (Uluslar arası Finansman Kurumu), IDA (Uluslar arası Kalkınma Ajansı), MIGA (Çok Taraflı Yatırımları Garantileme Ajansı), ICSID (Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi). Dünya Bankası ise bu beş kuruluştan IBRD ile IDA'yı ifade etmektedir.

1960 yılında kurulan IDA, banka sermayesinde en fazla paya sahip olan sanayileşmiş ülkelerin verdikleri ödeneklerle en düşük gelir grubunda yer alan az gelişmiş ülkelere düşük faizle kredi açma görevini üstlenmiştir. Bu anlamda IDA'nın kuruluşu banka için önemlidir çünkü artık borçlanan ülkelerin ödeme gücü dikkate alınmaksızın, ödünç vermeye başlanmıştır. Özellikle de bazı Asya ve birçok Afrika ülkesinin gelecekte borçlarının geri ödeyememe perspektifinin var olması IDA'nın kuruluşunda rol oynayan önemli etkenlerden birisidir. Finansman ihtiyaçlarının değerlendirilmesinde, bu ülkelerin sahip oldukları temel zenginlik kaynağı olan hammadde potansiyellerinin dikkate alınması söz konusudur (Sönmez, 1998, s.319).

Dünya Bankası'na üye olan ülkeler aynı zamanda IMF'nin de üyesidir. Banka'nın başlangıçta 45 olan üye sayısı 2003 yılı itibariyle 184'e yükselmiştir. Bu rakam IDA için 164, IFC için 175, MIGA için 163 ve ICSID için 139'dur.

Dünya Bankası özel hesap açmadığı ve kredilerin büyük bir bölümünü de devletlere verdiği için klasik bir banka değildir. Kuruluş sermayesi 10 milyar dolar olarak belirlenmiş ve 100.000 dolarlık paylara

bölünmüştür. Üye ülkeler, kendilerine tahsis edilen payın %20'lik bölümünü bankaya yatırmakla yükümlüdür. %80'lik bölüm ise bankanın dünyanın çeşitli yörelerine, özellikle özel sektöre ihraç ettiği tahvillerden sağladığı fonlarla finanse edilir. Üye ülkelerin her birinin Dünya Bankasında, otomatik olarak 250 oyu vardır ve her 100.000 dolarlık sermaye payı fazladan 1 oy kullanma hakkı vermektedir. Dünya Bankasında ABD ve İngiltere'nin oy toplamı %50'ye ulaşmaktadır.(Sönmez, 1998, s.314) Zamanla ABD'nin oy hakkı azalsa da, ABD üye ülkeler arasında, önemli politika kararları üzerinde en geniş oy gücüne sahiptir ve çalışanların büyük bir yüzdesini yine Amerikalılar oluşturmaktadır. 21 Afrika ülkesinin Dünya Bankası'nın yönetiminde toplam oy oranları ise sadece %3.47'dir ve bir yönetici tarafından temsil edilmektedir (Woods, 2002, s.77).

Üye ülkelerin Banka sermayesine katılım payları, Sermaye Piyasalarından yapılan borçlanmalar, açılan kredilerin geri ödenmesi, menkul kıymet satışları ve muhtelif giderler Bankanın beş finansman kaynağını oluşturmaktadır.

3.1. Kuruluşu, Amacı ve Ana Sözleşme

Dünya Bankası'nın kurucu üyeleri başlangıçta, Banka'nın kuruluş ve işleyişini düzenleyen "Articles of Agreement" başlıklı Anasözleşmesini kabul etti. Ancak, 11 madde ve 2 ek'ten oluşan söz konusu Anasözleşme, Banka'nın zaman içinde değişen rolüne ve fonksiyonlarına bağlı olarak günümüze kadar çeşitli değişikliklere uğramış bulunmaktadır. Anasözleşmenin 1. maddesi Banka'nın kuruluş amaçlarına ayrılmıştır. Maddede yer alan hükümlere göre Banka'nın amaçları özetle;

- Üye ülkelerin savaşın oluşturduğu yıkıntıların düzeltilmesi de dahil olmak üzere, kalkınma ve yeniden yapılanma çabalarına, verimli sermaye yatırımları kanalıyla yardımcı olmak, gelişme yolundaki ülkelerin kaynaklarının ve verimli imkanlarının geliştirilmesini özendirmek,

- Özel yabancı yatırımları garanti vermek ya da krediye katılımda bulunmak yoluyla desteklemek; özel sermayenin yetersiz olduğu yerlerde kendi kaynaklarını kullanmak suretiyle destek sağlamak,
- Uluslararası ticareti geliştirmek ve ödemeler dengesi istikrarını sürdürebilmek için kalkınma amaçlı uluslar arası yatırımları özendirmek,
- Başka kanallardan sağlanan kredileri yeniden düzenlemek ya da garanti etmek suretiyle daha yararlı ve acil projelerde öncelikle kullanılmasını sağlamak,
- Savaş döneminden barış dönemine geçişte mümkün olan en uygun koşulların sağlanmasına yönelik uluslar arası yatırımları yönetmek biçiminde ifade edilmektedir (www.worldbank.org).

Anasözleşme’de sayılan kuruluş amaçları, 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa’nın onarılması isteğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak bugün durum çok farklıdır. Bu farklılaşmayı Banka kendi dokümanlarında da dile getirmektedir:

“Bugün Banka, savaş sonrası Avrupa’ya yardım eden kurumdan çok farklıdır. Bütün çalışmalarını yoksulluğun azaltılmasına odaklanacak şekilde biçimlendirmektedir. Eskiden mühendislerden ve mali analistlerden oluşan homojen yapıda personele sahip iken bugün, % 40’i ülke temsilciliklerinde bulunan ve ekonomistler, kamu politika uzmanları, sektör uzmanları ve sosyal bilimcilerden oluşan, farklı disiplinlerden gelen ve farklı nitelikleri bulunan çalışanları vardır. 1980’li yıllar boyunca Banka çeşitli yönlere çekildi. Bu yılların başlangıcında, Banka, makroekonomik konular ve borç erteleme sorunlarıyla yüz yüze iken, 1980 yılların sonunda sosyal sorunlar ve çevre problemleri temel sorunlar sayıldı ve sivil toplum sözcüleri giderek artan bir şekilde Banka’yı belli başlı projelerinde kendi politikalarını göz ardı etmekle suçladılar. Banka bu gün, küresel politika arenasında eskiden hiç olmadığı kadar önemli bir rol oynamaktadır.” (www.worldbank.org).

Bankanın amaçları da buna paralel olarak değişti. Bugün gelinen noktada, Banka, belirli bir amaçla kurulmuş herhangi bir uluslar arası mali kurum olmanın ötesinde, yoksulluğun azaltılmasından evre sorunlarına, kamu sektörünün küçültülmesini hedefleyen özelleştirme uygulamalarından uluslararası yatırımların özendirilmesine uzanan bir dizi konu hakkında birinci elden düşünce üreten ve bunların uygulanmasına katkıda bulunan, asıl önemlisi, küresel politikaların oluşturulmasında önemli bir aktör olan, kendine özgü bir kurum niteliğindedir.

3.2. Bankanın Yapısı ve Yönetimi

Dünya Bankası'nın yönetim merkezi, Washington'un Pennsylvania Caddesinde ve Beyaz Saray'dan sadece üç blok ötededir. Ancak, içinde 4800 kişinin çalıştığı bu bina, Dünya Bankasının Washington'da sahip olduğu veya kiraladığı 18 binasından sadece biridir. Mevcut haliyle Dünya Bankası, Washington'un üçüncü büyük, dünyanın da en fazla ekonomist çalıştıran işverenidir.¹⁴ Bankanın merkez dışında 100 ülkede temsilciliği bulunmaktadır. 2001 yılı itibariyle 8168'i Washington'da 2545'i dışarıda olmak üzere toplam 10.713 kişi Banka adına çalışmaktadır (www.worldbank.org).

Dünya Bankası, Governörler Kurulu, İcra Direktörleri Kurulu, Başkan ve diğer yönetim birimlerinden oluşan organlar eliyle yönetilir. Bu organlar IBRD'nin yanı sıra Dünya Bankası Grubu içinde yer alan diğer kurumların da yönetiminden sorumludur. Her birinin kendi anlaşma maddeleri ya da benzer bir kuruluş dokümanı vardır. Bu belgeler kurumun, amacını, organizasyonunu, faaliyetlerini ve kim tarafından yönetildiğini de içeren mekanizmayı tanıtır. Anlaşma maddelerinde yer alan koşulları taşıyan bir ülke bu belgelere imza atarak Dünya Bankası Grubunun kurumlarına üye olabilir (WB, 2003; 8)

3.2.1. Governörler Kurulu

Dünya Bankası Governörler Kurulu üye her ülkenin atadığı bir guvernör ile bir guvernör vekilinden oluşan bir kuruldur. Banka'ya üye ülke sayısına bağlı olarak. halen 183 guvernörden oluşan Kurul, Banka'nın temel karar organıdır. Governör vekilleri toplantıya katılabilirler ancak sadece guvernörün bulunmadığı toplantıda oy kullanabilirler. Governörlerin belirlenmiş bir atanma süresi yoktur. Üye ülke istediği zaman guvernörünü ve/veya vekilini değiştirebilir. Governörler genellikle üye ülkenin Maliye ve Planlama Bakanı gibi mali yönetimin en üst düzeyinde bulunanlar arasında seçilir. Kurul, kendi içinden bir guvernörü, Governörler Kurulu Başkanlığına seçer. Governörler Kurulu her sonbaharda;

- Bankanın genel politikasını görüşmek,
- Üye kabul etmek veya üyeliği askıya almak,
- Ödenmiş sermaye miktarını değiştirmek,
- Mali tabloları ve bütçeyi onaylamak üzere toplanır (WB, 2003, 8)

3.2.2. İcra Direktörleri Kurulu

İcra Direktörleri Kurulu, Dünya Bankası'nın yönetiminden sorumlu Kurul'dur. Governörler Kurulu'nda yer alan Bakanlar, genellikle yılda bir kez toplanabildiğinden, yetkilerinin bir kısmını bu Kurul'a devretmiştir. İcra Direktörleri Kurulu, Ana sözleşme de öngörülen görev ve yetkilerinin yanı sıra Governörler Kurulu tarafından devredilen bu görevleri de yerine getirmek ve yetkilerini kullanmakla yükümlüdür. İcra Direktörleri Kurulu 24 kişiden oluşur. Kurul'da Dünya Bankasında en fazla sermayeye sahip dolayısıyla en büyük ortaklar olan, ABD, Almanya, Japonya, Fransa ve İngiltere'nin kendilerinin atadıkları birer atanmış icra direktörü vardır. Ayrıca Suudi Arabistan, Çin ve Rusya'nın birer seçilmiş icra direktörü ile

Kurul'da temsil edilmesi uygun bulunmuştur. Kalan ülkelerin oluşturduğu 16 adet ülke grubunu temsil etmek üzere seçilen 16 seçilmiş icra direktörü ile Kurul üyeleri tamamlanır.

İcra Direktörleri Kurulu'nun mevcut yapısına göre, ortalama 11 ülkeden oluşan bütün bir uluslar bloğu, bir seçilmiş icra direktörünü paylaşırken, yukarıda sayılan gelişmiş ülkeler, tek başlarına, kendi atadıkları bir icra direktörü ile Kurul' da temsil edilme şansına sahip olabilmektedir. Bu durum, aynı ülkelerin yüksek sermaye paylarına bağlı olarak görece yüksek oy güçleri ile birlikte göz önüne alındığında, gelişmiş ülkelerin Banka'nın karar ve uygulamalarında ne denli etkili olabileceğini ortaya koymaktadır (Kaya, 2003, s.23).

İcra Direktörleri Kurulu normal şartlarda haftada iki kez toplanır. Bu toplantılarda Kurul;

- Kredi ve garanti anlaşmalarının onaylanmasına,
- Yeni politikaların oluşturulmasına,
- Bütçenin uygulanmasına ve yönetilmesine,
- Ülke yardım stratejilerinin, borçlanma ve finansal kararların görüşülmesine ilişkin çalışmaları yürütür (WB, 2003; 9).

3.2.3 Dünya Bankası Başkanı

Dünya Bankası Başkanı İcra Direktörleri Kurulu tarafından atanır. Başkanlığa atanacak kişinin guvernör, icra direktörü veya bunların vekili olmaması gerekir. Dünya Bankası Başkanı geleneksel olarak Banka'nın en büyük hissedar ülkesi olan ABD vatandaşları arasında seçilir.²⁴ Halen Dünya Bankası Başkanı olan James D. Wolfenshon, Avustralya kökenli bir ABD vatandaşıdır. Başkanlar, 5 yıllık süre için ve tekrar seçilebilme şansı ile göreve getirilir. Başkan İcra Direktörleri Kurulunun toplantılarına

başkanlık eder, kararların oylanmasında, ancak eşitlik halinde oy kullanma hakkı vardır.

Başkan, Dünya Bankası'nın yönetiminden genel olarak sorumludur ve Banka personelinin en üst amiri durumundadır.

3.3 Dünya Bankası Kredi Anlaşmaları

"Dünya Bankası üye ülkelerde, sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı desteklemek suretiyle yoksulluğu azaltmayı hedefleyen bir kalkınma örgütüdür. Kalkınma uzun vadeli bir süreçtir ve sonuç itibarıyla toplumun tümünün değişimi ile ilgilidir. Bu; doğru ekonomik ve mali politikaları içerir. Fakat aynı zamanda insani gelişme, yolların yapımı, hukuki kuralların konulması, kadın haklarının tanınması, kadınların eğitimi, yolsuzlukla mücadele edilmesi, çevrenin korunması, çocukların aşılması vs. ile de ilgilidir. Kalkınma her bakımdan uygun seviyeye getirilme demektir, bu da dengeli bir şekilde uygulamaya konulan ekonomik ve sosyal programlar aracılığıyla olur. Kalkınma hedefi sınırsız ve kapsayıcıdır. Bunun anlamı ise, kalkınma sürecinin ilgilendirdiği herkesin - hükümetler, banka benzeri kurumlar, sivil toplum ve özel sektör- ihtiyaçların tespitinde ve programların uygulanmasında yakın işbirliği içinde çalışması gerektiğidir." (WB, 2003; 56).

Dünya Bankası'nın kendisine neden ihtiyaç duyulduğunu açıkladığı bu satırlar, Banka'nın kredi verme amaçlarını da açıklamaktadır. Banka'nın kalkınma tarifi, herhangi bir yatırım projesini finanse etme misyonunun ötesine geçmekte, ekonomik, sosyal ve toplumsal yapının tümünün dönüştürülmesini esas alan programların uygulamaya konulmasını hedef almaktadır. Bu nedenle Banka, başlangıçta sadece, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hedeflerine ulaşmasına katkıda bulunacak yatırım projelerine kredi sağlarken, giderek, toplumsal yapıları kendi öngördüğü kalkınma modeli çerçevesinde topyekün değiştirecek programlara ilgi duymaya başlamıştır. Bu misyon değişikliği, uygulamada

Banka'nın geleneksel proje kredisi anlaşmalarının yanı sıra özellikle 1980 yılından bu yana, az gelişmiş ülke hükümetleriyle "Yapısal Uyarlanma Kredisi Anlaşmaları" ile daha dar kapsamlı "Sektörel Uyarlanma Kredisi Anlaşmaları"ni imzalamaya başlamasıyla sonuçlanmıştır.

Buna göre Dünya Bankası'nın verdiği kredileri üç başlık altında toplamak mümkündür: Bunlar, (proje) kredileri (investment loans), uyum kredileri (adjustment loans) ve karma krediler (hybrid loans) şeklinde sınıflandırılabilir (Eğilmez, 1997, s.74).

3.3.1 Yatırım (Proje) Kredisi Anlaşmaları

Dünya Bankası'nın kuruluş anlaşmasında da yer alan asıl görevi yatırım projelerinin desteklenmesi ve finansmanıdır. Bu krediler kapsamında asıl hedeflenen ise gelişmekte olan ülkelerdir. Bu ülkelerin kalkınma çabalarına yönelik projelerin desteklenmesi ve dolayısıyla kalkınmalarına katkıda bulunmak hedeflenmiştir.

"Eğer 'Dünya Bankası ne yapar?' sorusunu bir kaç kelime ile yanıtlamak gerekirse, yanıt; 'Banka, kalkınma projelerini kredilendirir', biçimde olur. Banka'nın temel görevi, dikkatli seçilmiş ve hazırlanmış, usulüne uygun şekilde onaylanmış, uygulaması yakından izlenmiş ve sistematik bir şekilde değerlendirilmiş belirli projelere kredi sağlamaktır. Kapılarını açtığı, 1946 yılından bu yana Banka, 1961 yılında faaliyete başlayan Uluslararası Kalkınma Kurumu (IDA)'nın kredileri dahil olmak üzere, toplam miktarı 92milyar\$'ı aşan 3094 kalkınma projesini kredilendirdi. Bunun %90'ı aşan çok önemli bir bölümü, okullar, tarım ürünlerinin üretim programları, hidroelektrik santral ve barajları, yollar ve tohum üretimi gibi özellikli projeler için kullanılmıştır. Projelerin kredilendirilmesindeki bu yoğunluk, Bankayı fonlarını, borç alan ülkenin ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunacak, sağlam ve üretken projeler için kullanmaya çabalamak kadar, o ülkenin krediyi geri ödeme kapasitesini gözönünde bulundurmaya da sevk etmiştir. Banka hem bir kalkınma kurumu hem de aynı zamanda bir mali kurumdur. Bu nedenle

kredilendireceği her proje, Banka'nın her iki niteliği açısından tatmin edici olmalıdır." (Baum'dan aktaran Kaya 2003, s.31).

Proje kredilerinin özellikleri şöyledir:

- Proje kredilerinin ekonomik kalkınmayı hedefleyen krediler olması dolayısıyla bu krediler, ekonomik yönden gelişmiş ülkelere değil, gelişmekte olan ülkelere verilmektedir.

- Proje kredileri, alt yapı yatırımlarından sanayi yatırımlarına, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesinden eğitim kalitesini yükseltilmesine kadar çeşitli sektörlere açılabilir.

- Dünya Bankası'nın aynı zamanda bir uluslar arası finans kurumu olması dolayısıyla, krediler, borcunu geri ödeme kapasitesine sahip ülkelerin yatırım projeleri için kullanılmaktadır.

- Proje kredileri, Banka personeli tarafından yapılan araştırmalar sonucunda, projenin ekonomik, teknik ve mali açılarından yeterli bulunması ve ekonomik gelişmeye katkıda bulunacağına tespit edilmesi durumunda açılmaktadır.

- Proje kredileri ya bir ülkenin hükümetine (hükümet temsilcisi olarak mali ajana) ya da onun garantisi altında bir kamu kurum veya kuruluşuna verilmektedir (Kaya; 2003; 31).

Banka verdiği proje kredileri ile ilgili yatırım projesinin %40-%60 arasında bir miktarını finanse eder. Kalan kısmın, ya ülke tarafından iç kaynaklardan ya da diğer dış kaynaklardan finanse edilmesi gerekir (Eğilmez, 1997, s.75). Bu uygulama ile Banka, hem üye ülkenin projeyi sahiplenmesini sağlamayı hem de, projenin uygulanması dolayısıyla, iç hukuk gereği ödenmesi gereken vergi, harç vb. ödemelerin Banka kaynaklarından karşılanmasını engellemeyi amaçlamaktadır (Kaya, 2003, s.32).

3.3.2 Uyum Kredisi Anlaşmaları

1980'li yıllardan sonra verilmeye başlanan ve teknik olarak proje kredileriyle benzerlik gösteren "uyum kredileri", proje kredilerinden farklı olarak, ya ülkenin tümünü ya da belirli bir sektörünün tümünü ilgilendiren ve genelde mevcut sistemin değiştirilmesini öngören kredilerdir (Eğilmez, 1997, s.79). *"Taraf ülkelerde ulusal iktisat politikalarından başlayarak toplumsal bölüşüm ilişkilerine ve kamu yönetiminin yeniden düzenlenmesine uzanan geni bir etki alanına sahip"* (Güler, 1996, s.83) olan bu anlaşmalar, kapsadığı alanın büyüklüğüne göre "Yapısal Uyum Kredileri" (Structural Adjustment Loan) ve "Sektörel Uyum Kredileri" (Sectoral Adjustment Loan) olarak ikiye ayrılabilir.

Uluslararası Para Fonu'nun enstrümanlarından biri olan Stand-by Anlaşmalarına benzeyen yapısal uyarlanma kredisi anlaşmaları, kredi alan ülkenin herhangi bir yatırımının finansmanını sağlamaya yönelik olarak değil, o ülkenin, uyarlanması istenilen egemen sisteme entegrasyonunu sağlayacak şekilde kendini dönüştürmesi öngörülerek hazırlanmaktadır. Kredi alan ülkelerin genellikle ekonomik açıdan zayıf oldukları göz önüne alındığında, bu ülkelerin dünya ile entegrasyon çerçevesinde kendilerine biçilen yere itiraz etmeleri pek de mümkün görünmemektedir. Bu noktada söz konusu Uyarlanma Kredi Antlaşmaları yoğun eleştirilere maruz kalmaktadır:

"Özellikle 1980'den sonra Dünya Bankası standart bir yapısal uyum programı oluşturarak az gelişmiş ülkelerin ekonomik politikalarının yönlendirilmesinde, büyük etkinlik sağladı. Dünya Bankasının yapısal uyum programı, özel ve kamu sektörlerinin karşılıklı ağırlığı, pazarın işlevi, ithalat kısıtlamalarının kaldırılması, ihracatın özendirilmesi, kamu iktisadi teşebbüslerinin (KİT'ler) özelleştirilmesi, destekleme alımlarına son verilmesi, mukayeseli üstünlüklere dayalı bir büyüme stratejisi izlenmesi vb. gibi öneriler içeriyordu. Retorik geri plana ve önlemlerin dayandırıldığı teorik argümanlara rağmen bu tür politikaların belli başlı iki amacı vardı : birincisi IMF, Dünya Bankası, özel ticari bankalar ve

devletlere olan borçların düzenli olarak ödenmesini sağlamak, ikincisi de; az gelişmiş ülkelerin ihraç ürün fiyatlarını daha da düşürmek, kaynak transferini derinleştirmek.” (Başkaya, 1994, s.152).

Anlaşmalar dönüştürme gücünü, eklerinde bulunan koşullarından almaktadır. Çoğu zaman kredi verilen işle ilgili ve sınırlı olmayan bu koşullar yerine getirilmedikçe, kredinin kullanılması mümkün olmamaktadır. *“Koşulları kimi zaman bir yasanın çıkarılmasını, ya da gün, ay, yıl belirterek bir çalışmanın tamamlanmasını içerecek kadar özel, katı ve emredici, kimi zaman da, borçlunun kalkınma planındaki hedeflere ulaşmasında “tatmin edici ilerlemeler” olmasını ölçüt sayacak kadar genel, esnek ve emredicidir.” (Güler, 1996, s.83).*

Yapısal Uyum Kredileri’nden daha dar kapsamlı olan Sektörel Uyum Kredileri sadece kredilerin kullanılacağı sektördeki yapısal değişimi desteklemek için kullanılır; enerji sektörü, tarım sektörü gibi.

3.3.3 Karma Kredi Anlaşmaları

90’lı yıllarla birlikte dünya politika arenasında üstlendiği yeni roller ve karşılaştığı somut sorunlar, Banka’yı kredi verme politikasında da yeni arayışlara yöneltmiştir. Çünkü söz konusu misyon değişikliği karşısında, geleneksel yatırım projesi kredi anlaşmaları çekiciliğini görece olarak yitirmiş , yapısal ve sektörel uyarlanma kredisi anlaşmalarında ise ilgili ülkelerde yükselen muhalefet nedeniyle, dayandıkları programların uygulanması zorlaşmıştır. Gerek bu durum nedeniyle, gerekse üye ülkelerin (gelişmiş ve/veya gelişmekte olan) değişen ihtiyaçlarına yanıt vermek bakımından Banka, daha esnek ve karma yapıda kredi anlaşması biçimleri geliştirmiştir. Bu anlaşmalar, tam anlamıyla ne yatırım projesi kredi anlaşması ne de yapısal ve sektörel uyarlanma kredisi anlaşmasıdır. Fakat her ikisinin de özelliklerini taşıyabilir. Örneğin bir yatırım projeleri demetinin ilgili sektörde bir takım değişiklikler öngören bir programla birlikte kredilendirilmesine yönelik anlaşmalar bu türdendir. Bu kredilerin

de hem yatırımlardaki ilerlemelere hem de taahhüt edilen değişimlerin gerçekleşmesine bağlı şekilde dilimlere ayrılarak kullanılması mümkündür. Öte yandan “Uyarlanabilir Program Kredileri” ve “Öğrenme ve Yenilenme Kredileri” gibi yeni kredi araçları bu eğilimin süreceğinin göstergesi sayılabilir.

Dünya Bankası ayrıca 1978 yılına kadar üye ülkelere sadece yatırıma dönük proje kredileri vermiştir. 1978 yılından itibaren proje kredilerinin yanı sıra ödemeler dengesine yönelik program kredileri vermeye başlamıştır. 1980 yılından itibaren ise yapısal değişikliklere yönelik Yapısal Uyum Programları için kredi vermiştir (Hazine Müsteşarlığı’ndan aktaran Yarkın, 2004).

4. DÜNYA BANKASI'NİN "GELİŞME" SÖYLEMLERİ: KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE

4.1 Milli Gelir Artışı "Fetişizmi"

1930'lardan başlayarak "İktisadi büyüme", ulaşılması amaçlanan kusursuz bir düş olarak ele alınmıştır.⁵ Bu dönemden itibaren, iktisat literatüründe, milli gelir artışının, dolayısıyla büyümenin gerçekleştirilmesi için kullanılacak araçlar konusunda önemli görüş ayrılıkları olsa da, bir bütün olarak milli gelirin artması, iktisat kuramcılarını ve teorilerini bu hedefe yönlendirdi. Gelişme kavramının literatürdeki gelişmesine bağlı olarak Dünya Bankası'da kuruluşundan sonraki yirmi yıl boyunca gelişme söylemini "iktisadi büyüme" çerçevesinde kullandı.

Dönemin en bilinen teorileri Rosenstein Rodan'ın formüle ettiği "big push" (büyük itiş) ve Rostow'un dört aşamalı ekonomik büyüme modelleriydi. "Big push" modeli, kısa dönem sermaye yatırımlarından ziyade, ekonomiyi kendi kendine sürdürülebilir bir ekonomik büyümeye itebilecek, büyük ve yoğun sermaye yatırımları şeklinde formüle edilirken, Rostow'un ilk aşaması ("take-off" –kalkış-) bu modele eşit olan dört aşamalı büyüme modelinin, diğer iki aşaması da üretim sektörünün gelişmesi ve sermaye hareketliliğine ve yayılmasına izin verecek, sosyal, politik ve kurumsal çerçevenin yaratılması olarak görülebilir (Hürni, 1980, s.14).

1960'lı yıllara kadar Banka büyümeyi formüle eden Harrod-Domar modelini kullandı. Model, sermaye ve tasarruf arasındaki doğrudan

⁵ Milli gelirin ya da üretimin sürekli olarak artması olarak tanımlanan ekonominin büyümesinin yani iktisadi amacın, kişi başına mal ve hizmetlerin (bunlardan kimlerin yararlandıkları dikkate alınmaksızın) miktar ve çeşitlerinin sürekli olarak artması olduğu varsayılır. Değer yargılarından boşaltılmış serbest piyasa felsefesine uygun olarak, neyin üretildiği önemli değildir. Önemli sayılan, bir yıl içinde üretilen mal ve hizmetlerin, dolar cinsinden toplam değerini gösteren ve gelişkin bir istatistik olan Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ile ölçülen iktisadi büyümedir (Weisskopf, 1996, s.127).

ilişkiyle büyümenin sağlanabileceğini formüle ediyordu (Sönmez, 1998; 320). Bu modele göre, bir ekonominin büyümesi yatırımların miktarına , yatırım miktarı da tasarrufların düzeyine bağlıdır.

Buna göre büyüme hedefine ulaşılması, optimal tasarruf düzeyi (yatırımların ne kadar tasarrufla gerçekleştirileceği), yatırımların hangi alanlara ya da sektörlerle yapılacağı ve hangi teknolojinin kullanılacağıyla ilgilidir (Başkaya, 1994; 57). Yani büyüme teknik bir sorundur ve matematiksel bir formülle çözülebilir. Dünya Bankası'nda Keynes'in gelişmiş ekonomiler için önerdiği, devlet müdahalesi ve planlamaya dayalı yaklaşımı içeren Harrod- Domar büyüme modelini, Prebish ve Singer'in katkısıyla AGÜ'lere uyarlamıştır. Teoriye göre, AGÜ'ler ithal ikamesine dayalı sanayileşmeye ağırlık vermeli ve ilksel madde üretiminden vazgeçmelidirler. Çünkü, gelişmiş ekonomiler durgunluk içindedir ve uzun dönemde hammadde fiyatlarının gelişimi, dış ticaret hadlerini AGÜ'lerin aleyhine çevirecektir. Bu görüşü gelişme iktisadi teorisyenlerinden Nurkse de desteklemiş ve AGÜ'leri dış talep yerine iç talebe bağlı gelir esnekliğinin yönlendirmesi gerektiğini belirtmiştir. Rosenstein-Rodan da güçlü itiş (big push) teorisi ile AGÜ'lerin yatırım ihtiyaçlarını saptamaya ve yabancı yatırımların en uygun dağılımını belirlemeyi önermiştir. Buna AGÜ'ler kalkınmak için çok sayıda projeyi aynı zamanda gerçekleştirmek zorunda olduğundan iç tasarrufun yetersizliği de dış finansmanı gerekli kılmaktadır. (Sönmez, 1998, s.320).

1960'lı yıllara kadar, kalkınma iktisadının söylemi olan ithal ikameci sanayileşme, ve yol gösterici planlama, Dünya Bankası'nın kalkınma söylemini belirledi. Bu dönemde Banka, bir taraftan Batı Avrupa'nın yeniden inşası üzerine odaklanırken, bir taraftan da AGÜ'lerdeki altyapının oluşturulmasına katkıda bulunacak ve kamu kesimine kredi açacaktır. Rosenstein-Rodan'ın 1947-1953 döneminde Dünya Bankası başdanışmanı olmasının da Banka'nın politikalarının belirlenmesinde etkin olduğu şüphesizdir (Sönmez, 1998, s.320).

Bu dönem için söylenebilecek şey kalkınmanın az gelişmiş ülke hükümetleri tarafından acilen yerine getirilmesi gereken bir amaç olduğudur. Kalkınma iktisadi teorisyenleri tarafından AGÜ'ler için formüle edilen çerçevede, bu amacın gerçekleştirilebilmesi Dünya Bankası'nın öngördüğü çerçevede genel bir kalkınma planının varlığına ve devlet müdahalesine bağlıdır.

4.2 Banka'nın Yeni Gelişme Anlayışı: "Gelirin Yeniden Bölüşümü"

1960'lı yılların başından itibaren, 'Üçüncü Dünya'daki milliyetçi bağımsızlık hareketlerinin artması ve bu hareketlerin Sovyetler Birliği tarafından desteklenmesi, ABD'nin bu ülkelere ilgisini daha da artırmıştır ve 1961 yılında İlerleme İttifakı (*Alliance for Progress*) uygulamaya konulmuştur. Programın ana hedefleri dönemin konjonktürel gelişimine ve siyasi eğilimine oldukça paralel görünüyor. Buna göre; yeni ortaya çıkan ulus-devletlerin bağımsızlığının özellikle "ABD'ye düşman güçlere" karşı korunması, bu ülkelerde totaliter denetime başvurmaksızın etkin ve düzenli hükümetlerin" kurulması ve desteklenmesi ve bu devletleri bir yandan "açık toplum ilkelerini benimsemeye" yönlendirmek; diğer yandan "uluslar arası iktisadi, siyasi ve toplumsal denetim önlemlerine" katılmaya ve bu alanlarda işbirliği yapmaya teşvik etmektir (Peker, 1996, s.19).

Bu dönemin belirgin özelliği, devlet müdahalesine ve ithal ikameci politikalara karşı çıkan bir neo-liberal okulun (liberal yaklaşım) varlığını hissettirmesidir. Neo-liberal okulun iktisatçıları korumacı politikalara karşı çıkarak tarımsal üretimin ve ihracatın ulusal sanayinin gelişmesindeki önemine vurgu yapmış ve uluslar arası işbölümü çerçevesinde AGÜ'leri hammadde ve gıda ürünleri üretiminde uzmanlaşmalarını önermektedirler. Yapısalcı yaklaşım ise, mevcut duruma Harrod-Domar modelinin bir çözüm getiremeyeceğini, modelin beşeri sermayeyi ve

teknolojik değişimi ihmal ettiği için geğersiz olduğunu, belirlenen kalkınma planlarının da karmaşık olan ekonomik geręeklere uymadığını, farklı konumdaki ölkelere aynı yöntemlerle yaklaştığını ve dış finansmana kucak açtığını belirtmiştir (Sönmez, 1998, s.322). Dünya Bankası, bu gelişmeler doğrutusunda kalkınma söylemini değiştirerek, planlama düşüncesinden vazgeçmiş ve sektörel projelere öncelik tanımaya başlamıştır. Bu bağlamda, Banka krediler tarım sektörüne ve sosyal alanlara aktarılmaya başlanmıştır. İlerleme İttifakı'nın da ana hedeflerinden biri olan komünizmin Üçüncü Dünya'da yayılması tehlikesine karşı mücadele etmek için projeler kentsel olduğu kadar kırsal yoksulluğu da hafifletmeyi amaçlayan projeler geliştirildi⁶ (bakımsız konutların iyileştirilmesi, su pompalarının yerleştirilmesi, elektrik dağıtımı gibi) (Toussaint, 1999, s.164). Ancak Banka'nın proje kredilerindeki asıl dönüşümü, ABD Eski Savunma Bakanı, 1968-1981 dönemi Dünya Bankası Başkanı olan Robert McNamara döneminde yaşandı. Toplam kredi hacmi artarken, kredilerdeki kayma, enerji, taşımacılık, iletişim gibi geleneksel sektörlerden tarım ve kırsal kalkınma projelerine doğru oldu (Peker, 1996, s.20).⁷

1972'de Dünya Bankası yöneticilerinin toplantısında yaptığı bir konuşmada McNamara şöyle diyor: *"Çok az çok geç, topraksız, işsiz, dışlanmış ve ezilmiş, umutsuzluğa itilmiş insanların haykırışları karşısında düşen rejimler için tarihteki en genelleşmiş mezar taşı yazısı böyle der. Bu nedenle, özellikle gelişmekte olan ölkelerinin en fakir %40'ının yaşadığı yoksulluğu azaltmaya yönelik politikaların uygulanması sadece*

⁶ Bu dönemde, bazı tarım, makine ve sulama gibi projelere verilen krediler zaten işleri iyi olan çiftçilerin daha fazla fayda sağlamalarına neden olurken, daha fakir olanların gelirlerinde bir bozulmaya ve işlerini kaybetmelerine neden oldu. Bunu engellemek için Banka her ne kadar gölge fiyat, duyarlılık analizi ve daha fazla sosyal elementi projelerine dahil etse de, Banka çalışanlarının çoğunluğu muhtemelen, herhangi bir teoriyi takip etmektense, yaparak öğrenme görüşünü benimseyordur (Hürni, 1980, s.19)

⁷ 1968'de 13 milyar dolar olan toplam kümülatif kredi hacmi, 1981 sonunda 92 milyar dolara ulaşmıştı. Bu, Banka ve IDA kredilerinin toplamında beş katlık bir geręek artış anlamına geliyordu. Geleneksel kredilerin payı 1968'de yüzde 57'den 1980'de yüzde 39'a düştü. Aynı dönemde tarım ve kırsal kalkınmaya yönelik kredilerin payı, yüzde 18'den yüzde 31'e çıktı. Öte yandan kentsel kalkınma projelerinin payı, 1972-81 döneminde yüzde 8 civarındaydı (Peker, 1996, s.20).

ilke açısından değil, ihtiyatlı davranmak açısından da tavsiye edilir niteliktedir. Sosyal adalet sadece manevi bir yükümlülük değil ayrıca siyasi bir zorunluluktur.” (Toussaint, 1999, s.165). Gelişmekte olan ülkelerdeki artan gelir dağılımı eşitsizliği giderilmediği müddetçe bu durumun Merkez kapitalist ülkeleri tehlikeye sokacağını düşünen McNamara'nın bu dönemdeki söylemleri, Banka'nın kredi ve projelerinin, kuruluşundaki amacından oldukça saptığını açıkça gösteriyor.

Banka'nın kredi politikalarındaki bu değişikliğe bağlı olarak örgütsel yapısında da bazı değişiklikler ortaya çıktı. Buna göre yeniden tanımlanan "Ülke Ekonomik Misyonları"nın görevi, "üye hükümetlere ekonominin tüm ana sektörlerini ve ülke toplumsal çerçevesinin ilgili her yönünü kapsayan genel kalkınma stratejilerinin hazırlanmasında" yardım etmek olacaktı ve bu misyonlar tarafından hazırlanacak planlar Banka'nın en gizli belgeleri olarak "Ülke Program Raporları"nda belirtilecekti (Peker, 1996, s.21). Banka'nın örgütsel yapısına eklenen yeni birimler ise şunlardı: Politika planlama Bölümü (1972), Tarım ve Kırsal Kalkınma Bölümü (1973), Kentsel Projeler Bölümü (1975), Operasyonları Değerlendirme Bölümü (1975) ve Nüfus, Sağlık ve Beslenme Bölümü (1979) (Peker, 1996, s.21).

4.3 1980'li Yıllar: Borç Bunalımı Ve Banka

Üçüncü Dünya'nın borç krizi 1960'lı yıllardan itibaren giderek artan bir borçlanmasının sonucuydu.⁸ Bu borç yükünün oluşumuna ve 1980'li yıllarda kriz olarak patlak vermesine sebep olan ekonomik gelişmeleri şöyle özetleyebiliriz: Uluslararası Para Sistemi'nin sarsıntıya uğraması sonucu, 1971 yılında doların altına konvertibilitesinin ortadan kalkmasıyla doların altın karşılığında devalüe edilmesi sonucu 1973'te yaşanan ilk petrol bunalımı enflasyonist baskıya ivme kazandırmıştır. Bu

⁸ 1961-68 yılları arasında Üçüncü dünyanın dış borcu 21.5 milyar dolardan 47.5 milyar dolara yükseldi. 1971-80 yılları arasında ise bu borç daha da artarak 560 milyar dolara fırladı. Yani son dönem itibarıyla borç sekiz kat artmış oldu (Toussaint, 1999, s.118). Borçlu Kayıt Sistemi'nin (Debtor Reporting System) kapsamındaki 109 ülkenin toplam dış borcu 1973 yılında 130 milyar dolarken, 1982'de 753 milyar dolara, 1983'de ise 819 milyar dolara ulaşmıştır (Sönmez, 1998, s.243).

yıllarda hissedilmeye başlayan enflasyonist baskı ve bununla mücadele için uygulanan daraltıcı para ve maliye politikaları ve bunun sonucu hızla artan reel faiz oranları borçlu ülkelerin faiz oranlarını da muazzam ölçüde artırdı. 1979-80 yılları arasında yaşanan ikinci petrol şoku, uluslararası ticaret hacminin daralması, petrol dışı birincil ürünlerin uluslararası piyasalardaki görece fiyatlarının düşmesi ve ticari kredilerin yanı sıra resmi kredi ve yardım düzeylerinin hızla gerilemesine yol açmıştır (Peker, 1996, s.30; Sönmez, 1998, s.140-141).

1982 yılında bütün bunların birikimi olarak patlak veren Meksika borç kriziyle birlikte Dünya Bankası, neo-liberal politikalar çerçevesinde oluşturduğu istikrar ve yapısal uyum programlarını hayata geçirdi. Artık Üçüncü Dünya'nın borçlu ülkelerine borç ödemelerini güvence altına alacak olan ekonomik politikalar önerilecekti (Başkaya, 1997, s.127). Bu dönemde Banka'nın uyguladığı programlarda ve hazırladığı raporlarda kalkınma bir kez daha anlam ve amaç değiştirmişti. McNamara'nın daha önce, "bir halkın tüm zihni ve fiziki potansiyellerinin harekete geçirilmesi ve gerçekleştirilmesi" olarak tanımladığı "kalkınma", artık "bir ülkenin kredibilitesini artırmak" olarak tanımlanıyordu (Peker, 1996, s.34). Bu noktada, az gelişmiş ülkelerin yaşadığı borç krizini aşmaya ve borç ödemelerini güvence altına almak için uygulanan "Yapısal Uyum Programları"ni ve "İstikrar Programları"ni Dünya Bankası ve IMF devreye sokmuştur.

Yapısal düzenleme kapsamında uygulanan "İstikrar Programları", kısa vadede ekonomik istikrarı sağlaması için ve yüksek enflasyon, rezervlerin erimesi, sermaye kaçıışı ve cari ödemelerde önemli boyutlara ulaşan açıkların giderilmesi gibi acil müdahaleyi gerektiren sorunların çözümüne yönelik daha çok mikro ekonomik bir perspektiften oluşur. Yapısal Uyum Programları ise daha çok, gelecekteki ekonomik büyümeyi engelleyici faktörleri (ülke parasının yapay olarak aşırı değerli tutulması, fiyat, faiz ve kredi kontrolleri, yüksek gümrük vergileri, ithalat

kısıtlamaları, aşırı yüksek vergiler ve sübvansiyonlar gibi) ortadan kaldırmayı amaçlayan programlardır (Sönmez, 1998, s.328-337).

4.4 Bankanın İyi Yönetişim (Good Governance) Söylemi

İyi yönetim, piyasa işlemlerinin hareket serbestliğini sınırlamadan, mülkiyet haklarının yaratılması, korunması ve uygulanmasını içerir. Rekabetin gelişmesine yardımcı olan ve piyasayla birlikte çalışan düzenleyici bir yönetimin sağlanmasını içerir. Aynı zamanda piyasa işlemleri için kalıcı bir ortam yaratan sağlam makroekonomik politikaların sağlanmasını da içerir. İyi yönetim, aynı zamanda piyasayı destekleyen kamu kurumlarının meşruiyetini yokeden ve iktidarın politika amaçlarını devirmeye çalışan yozlaşmanın da ortadan kalkması anlamına gelmektedir (Rapor'dan aktaran Cammack, 2003, s. 48).

2002 Dünya Kalkınma Raporu'nda "iyi yönetim" bu şekilde tanımlanıyor. Kavramın temelinde, makroekonomik kalıcılık, büyüme için, ve dolayısıyla bütün dünyanın kalkınması için faydalı bir anahtar olarak gösterilmektedir. Bu, önceliğin aslında kapitalist birikime verildiği mantığını, kurumların buna göre biçimlendirildiğini ve somutlaştırdıkları disiplinin niteliğinin sınırlarını ve "gelişme"nin kapsamını tersine çeviriyor ve anlaşılmasını güçleştiriyor (Cammack; 2003;48).

4.4.1 İyi Yönetişim (Good Governance)

1990'lı yıllarda Dünya Bankası'nın yeni gözde kavramı iyi yönetim olmuştur. İlk Dünya Bankası tarafından formüle edilen kavram daha sonraları diğer Bretton Woods Kurumları (Uluslar arası Para Fonu (IMF), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Dünya Ticaret Örgütü (WTO) tarafından da oldukça ilgi gördü.

Kavramın İngilizce karşılığı olan "governance" Türkçe'ye yönetim olarak çevrilmiştir ve yine İngilizce "government" olan yönetimden türetilmiştir. Yönetim teriminde bir yanda yönetenler (devlet), bir yanda yönetilenler varken, "yönetişim" teriminde yönetim yönetilenlere devredilmiştir. Bu sunuluş tarzıyla Dünya Bankası, demokrasi ve iyi yönetim arasında bir bağlantı kurmaktadır (Dam, 2001, s. 4). Genel olarak Dünya Bankası'nın "iyi yönetim" kavramının üç temel dayanağı vardır: Birincisi devletin verimli ve yetkili olması, ikincisi devletin özel teşebbüs için güçlendirici bir ortam sağlama kapasitesinin geliştirilmesi ve son olarak da bu iki hedef çerçevesinde reformları sürekli kılacak bir zemin sağlanması için 'sivil toplum'un oluşturulması.

Kavram ilk olarak, Dünya Bankası'nın 1989 Raporu'nda, Güney Afrika ülkelerinin yaşadığı krizin kötü yönetimden kaynaklı olduğunu belirleyen, "Sub-Saharan Africa: From Crises to Sustainable Growth" raporunda kullanılmıştır. Bu raporda Dünya Bankası yönetişimi; "*devletin kurumsal düzenlemeleri, politika oluşturma yöntemi, karar alma ve uygulama, yönetimdeki bilgi akışı ve vatandaşlarla yönetim arasındaki bütün ilişkileri kapsayan bir yöntem*" olarak tanımlamıştır (WB, 1989;9).

1990'lı yıllardan itibaren "kalkınma" kavramının yeniden tanımlandığı "iyi yönetim" in ortaya çıkışının geri planında yatan temel üç etkenden söz edilebilir: "Birincisi, 1980'li yılların sonlarında uluslar arası bağlam hızla dönüşmüş ve "Grup 7" olarak adlandırılan ülkelerin stratejik-siyasal kaygılarının yönü değişmiştir. İkincisi, Yeni Siyasal İktisat Kuramsal bir kavşaktan geçerek Yeni Kurumsalcı iktisatçıların katkılarını eklemiş ve kurumsal değişkenleri vurgulamaya başlamıştır. Son olarak, Banka'nın yapısal uyum programları alanındaki deneyimleri ve BM kuruluşlarıyla Hükümet Dışı Örgütlenmelerin (NGO) eleştirilerine yanıt verme ihtiyacı, Banka'nın dikkatini uygulama alanına çevirmesini sağlamıştır." (Peker, 1996, s.42).

4.4.2 İyi Yönetişim Kavramına Kurumcu İktisat Desteği

İktisadi düşünce tarihinde kurumculuk, iktisadi sistemlerin ve süreçlerin temelini bireylerin değil, kurumların oluşturduğunu ve bireylerin bu kurumların etkisinden bağımsız olarak ele alınamayacağını savunan yaklaşımın genel adıdır.

Kurumların ekonomik kalkınma sürecindeki önemine, klasik iktisatçılardan, modern kalkınma iktisatçılarına kadar geniş bir literatür içinde değinilmiştir. Örneğin Mrydal, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerdeki kurumların tanımını yaparken, Adelman ve Morris kalkınma düzeyi ile çeşitli sosyal, politik ve kurumsal göstergeler arasındaki bazı statiksel korelasyonları tanımlamıştır.

Geleneksel büyüme modellerinde, tam rekabet vardır, firmalar ve piyasalar sürekli olarak dengededir ve teknolojik değişme ve tasarruf oranları tarafından belirlenen bir oranda büyürler. Geleneksel neoklasik yaklaşımın, kurumları verili olarak alarak ya da onların ekonomik problemlerin analizindeki başarısızlıklarını kabul ederek, az gelişmiş ülkelerde bulunan durumlara tatmin edici açıklamalar sağlamakta yetersiz olduğu çok geç anlaşıldı. Sonuçta, genel olarak, işlem ve bilgi maliyetlerinin etkisini, kültürel ve diğer farklılıklardan ayırt etmekte yetersiz kaldılar. Üstelik, az gelişmiş ülkelerde tarım dışında hemen hemen hiçbir girişime başvurulmadı.

Finans, sigortacılık, kalifiye işgücü ve yöneticiler gibi marketlerin yokluğu, kurumsal terimlerle analiz edilebilen konular. Kurumsal değişim, gelişme ve büyüme arasındaki kayıp bağı sağlayacak, uzun dönemli ekonomik gelişmenin kalbi olarak düşünülebilir (Nabli ve Nugentts, 1989: 1342). Kurumlar, ekonomik yapının bir parçası olarak düşünülmesinden dolayı, kurumların belirleyicileri ve etkileri, büyüme ve gelişme arasındaki ilişkinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Aslında, ekonomik gelişmeyi, "etkili" kurumsal değişimle beraber giden

ekonomik büyüme olarak tanımlamak mümkündür. Buna göre değişim, etkin bir kurumdan diğerine geçiş biçiminde gerçekleşmektedir. İşlem maliyetleri ile birlikte görece fiyatların değişmesi, kurumsal dönüşümü ortaya çıkarmaktadır. Yani kurumsal değişimin temelinde etkin kurumların yer değiştirmesi yer almaktadır. Kurumlar işlem maliyetini etkileyerek, ekonomik büyümeyi kolaylaştırıcı ya da geciktirici bir etkiye sahiptir. Uygun politik kurumların, kuralların ve politikaların seçimi ekonomik büyümeyi artırır. Kaynak hareketliliğini ve yenilikler ve birikimi uyarma etkisinden dolayı kurumlar ya kaynak dağılımındaki ekonomik etkinliğe neden olur ya da bunu geciktirir.

Kurumlar ve ekonomik büyüme arasındaki dinamik etkileşim, kurumsal değişim ve onun ekonomik gelişmeyle olan ilişkisi problemini ortaya çıkarmaktadır ve kurumların etkinliğine dikkat çekmektedir. Alternatif kurumlar arasındaki rekabet her zaman için etkili kurumların ortaya çıkmasını sağlar ve böyle bir durumda kurumların sürekli ve hızlı adaptasyonu söz konusudur. Elbette her kurumsal değişim faydalı değildir. Kurumsal değişim, yeni sınırlamaların eskisinin yerine geçmesini gerektirir ve yeni olan da, statik ve dinamik verimlilik kaybına neden olabilecek çarpıklıkları meydana getirebilir. Kurumsal değişim, bir kurumdan diğerine geçerken, yeni kurumu yürütme ve dizayn etme maliyetlerini içeren ek sosyal kayıpları da içerir (Nabli & Nugentts, 1989: 1343). Buradaki önemli nokta, daha iyi kurumlar, daha yüksek uyum yeteneğine sahiptir, daha kötü kurumlar da ise bu yetenek daha düşüktür. Şöyle ki, firma, bilgi eksikliğinden dolayı sürekli olarak, değişen bir çevreyle karşı karşıyadır. Yeni fiyatlar, yeni ürünler ve yeni kurumlar onu uyum sağlamaya zorlar. Uyum süreci maliyetlidir ancak bu yeni fırsatlar anlamına gelir. Eğer bu sürece rakiplerinizden daha hızlı bir şekilde uyum sağlarsanız kazanırsınız (Hutchison, 1989: 56).

Özetle, tarihsel iktisadi büyümenin gelişmiş kapitalist kurumlar bağlamında yapılması, etkin kurumsallaşma ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki, etkin olmayan kurumsal değişimin sorunları ve ekonomik

başarı, Yeni Kurumsalcı Okul'un çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Yeni Kurumsalcı Okul'un, varolan kurumsal düzenlemeler ve fonksiyonları dair açıklamaları, geleneksel görüşten farklı olduğu için, bu okulun, kalkınma politikalarına uygulanabilirliği, az gelişmiş ülkelerde, yeni önemli teşvik edici politikalara yol gösterebilir.

Yeni kurumcu iktisat, neoklasik iktisadın devlet-piyasa karşıtlığı üzerine yükselen bakış açısının, devlet ve piyasayı ortaklaşa kesen "kurum" terimi ile aşılmasını sağlayarak, bir yandan devlete ait yapı ve süreçlerin piyasalaştırılmasına, bunların piyasa kurumlarının yönetimine devredilmesine, dolayısıyla toplumsal yaşamın piyasa adına yeniden örgütlenmesine kavramsal destek sağlamıştır (Güler, 2003, s.98).

4.4.3 İyi Yönetişim Ve Kalkınma

Banka 1992 yılında yayımladığı "Governance and Development" raporunda yönetişimi "gücün, bir ülkenin kalkınma için ekonomik ve sosyal kaynaklarının yönetiminde kullanılan yöntem" olarak tanımlamıştır (WB, 1992; 1). Aynı raporda sağlıklı kalkınma ile eş anlamlı tutulan governance, dört temel ilke ile açıklanmıştır: Kamu yönetimi, güvenilirlik, Gelişme için yasal yapı, şeffaflık ve bilgi.

Kamu yönetimi; kamu görevlileri eylemlerinden sorumludur. Makro düzeyde etkili mali yönetim, harcamalarda dışsal kontrolörlük sistemi, kontrolör denetimi sonuçlarını değerlendirme mekanizmaları yaratılmalıdır; mikro düzeyde rekabet ve katılımın (STK katılımı) yaygınlaştırılması desteklenmelidir; yerelleştirme politikaları üzerinde çalışılmalı ve yerel hizmetlerin fiyatlandırılması sağlanmalıdır.

Kalkınmanın yasal çerçevesi; özel sektör için açık, öngörülebilir ve istikrarlı, herkese yansız ve adil biçimde uygulanan bir kurallar ve hukuk yapısı ile bağımsız bir yargı sistemi var olmalıdır.

Bilgilendirme; özel sektör hesapları için yaşamsal öneme sahip olan türden ekonomik koşullar, bütçe, piyasalar ve hükümet tasarımları herkes için güvenilir ve ulaşılır olmalıdır.

Saydamlık; açık yönetim, hesap verilebilirliğin genişletilmesi, yolsuzluğun sınırlandırılması, politika yapımında kamu ve özel sektör arasında danışma süreçlerinin desteklenmesi (Güler, 2003, 102-103).

Kamu sektörünün yönetimi konunun en görünür boyutudur. Kamu yönetimi, hükümetlerin kamu politikası oluşturması ve uygulaması, bu programların etkinliği ve kurumlarının güçlendirilmesiyle ilgilidir. Kamu harcamalarının yönetimi, sivil hizmet reformu, finansal yönetim böyle bir devlet yapısının oluşturulması için yerine getirilmesi gereken koşullardır (WB, 1992, s. 12). Buna göre devlet kamu hizmetlerinin yürütülmesinde maliyetlerine en aza indirmeyi ve gelirlerini en üst düzeye çıkarmayı hedeflemeli ve etkinliklerini özel sektörün isteksiz ya da yetersiz olduğu alanlarla sınırlamalıdır. Banka'nın 1994 yılı raporunda, kamu yönetiminin tanımı "*özel sektör öncülüğünde büyüme için uygun çevreyi yaratabilecek profesyonel, hesap veren bir bürokrasi ile donatılmış daha küçük devlet*"tir (WB, 1994;11). Bunun gerçekleştirilmesi için devreye sokulan sivil hizmet reformu, finansal yönetim ve kamusal girişim araçlarıyla arzu edilen kamu yönetimi sağlanmış olacaktır.

İyi yönetim kavramının diğer bir dayanağı olan hesap verebilirlik, hükümetleri yaptıklarından sorumlu tutması nedeniyle konunun odak noktasını oluşturmaktadır. Buna göre, Banka'nın desteğiyle sağlanan fonlar da dahil, sabit kamu fonlarının rantçılar tarafından ele geçirilmesinin ya da ziyan edilmesinin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır (WB, 1992; 14). Temel eğilim, gücün bir otorite tarafından uygulanmasının azaltılması yönündedir. Daha fazla hesap verebilirlik için yönetimlerin merkeziyetçilikten uzaklaşması gerekmektedir. Böylece banka personelinin yerel çalışmalarda, proje hazırlanması ve finansmanında görev alabilmesi ve belediye çalışmalarıyla ilgilenmesi sağlanacaktır.

Hesap verebilirliğin bir başka unsuru da kamu ve özel sektörde, özellikle kamuda finansal hesap verebilmedir. Banka'nın amacı, kredilendirilen hükümetlerin programları uygulamadaki performanslarını artırmak için "mali hesap verebilirliklerini" artırmaktır. Bunu üç şekilde yapacaktır: Birincisi, kredi verilen hükümetlerin performanslarını geliştirmek için Dünya Bankası daha katı yaptırım ölçütlerine başvuracak, koşulların yerine getirilmemesi halinde ise katı cezalar uygulayacaktır. İkincisi, projelerin hazırlanması aşamasında hesap aklama ve muhasebe kapasite ve ihtiyaçlarının daha sistematik olarak gözden geçirilmesinin teşvik edilmesi ve proje sürecinin bu aşamada üçüncü şahıslara (özellikle uluslararası firmalara) daha çok görev verilmesidir. Üçüncüsü ise, ülke çapında hesap aklama ve muhasebe sistemlerinin yaygınlaştırılmasıdır (WB, 1992; 15).

"Hesap verebilirlik", borçlu ülkelerin Dünya Bankası'na hesap verebilirliğinin kurumsallaşması anlamına gelirken, yöneticilerin "hesap verebilirliği" ise kamu sektörü yöneticilerinin siyasal müdahalelere karşı yalıtılmasını tavsiye etmesi ve izleme mekanizmalarıyla yöneticilerin hesap vermesinin güvence altına alınması anlamına gelmektedir (Peker, 1996;45).

Ayrıca "rekabet" ya da "katılım"ın olduğu durumlarda makro düzeyde hesap verilebilirliği geliştirecek olan mikro düzeyde mekanizmalar da geliştirilmiştir. Rekabet, hizmetten memnun olunmadığı durumda kamuya "terk" hakkını tanıyor. Katılımda ise kamuya, tercihlerin ya da talebin bazı eklemlenme mekanizmalarıyla, bir hizmetin kalitesini etkileyebilmesi olanağını sağlıyor. Eğer "söz hakkı" mekanizması kamu kurumlarını daha fazla karşılık verir hale getirirse hesap verebilirlik artar (WB, 1992;22-23). Katılım rekabet ile ikiz kavram olarak görülmektedir. Rekabet, işlerde deregülasyon, hizmetin ihale ya da sözleşme ile özel sektöre gördürülmesi ve kamu- özel ya da kamu- kamu rekabeti yaratılması demektir; buna kamu yönetimi açısından bakılırsa özelleştirmeden başka anlamı yoktur (Güler, 2003, s.104).

“Katılım”ın bir diğer mekanizması ve “iyi yönetim”in üçüncü önemli ayağı da kamu işlerine katılan güçlü bir “sivil toplum”dur. Yönetişim ideolojisinin ön kabulü, sivil toplum kurumlarının, şimdiye kadar geçerli olan yönetim süreci içerisinde çok fazla etkin olmadıkları, bu etkinliğin artırıldığı veya belirleyici hale getirildiği ölçüde verimli ve gerçekten demokratik yönetimin oluşturulacağı şeklindedir.

Yasa egemenliği çerçevesinde etkinlik gösteren, şeffaflık, bilgilendirme ve medya özgürlüğünü sağlayan bir hükümetin verimlilik ve etkinliği, müteşebbislerin karar alma sürecine dahil edilmelerini sağlayacaktır. Banka’nın önerdiği büyüme stratejisi, “hür müteşebbisin inisiyatifine bel bağlamıştır.

Dünya Bankası’na göre, yönetimler STK’ların faaliyetlerini gösterebilmeleri için uygun ortamı hazırlamalıdır, buna ek olarak düzenleyici ve mali politikalar da STK’ların faaliyet alanını etkilemektedir. Banka’nın sivil toplum projesinin bir diğer ayağı da, yoksul insanların yerel cemaatler geliştirerek ve yerel kitle örgütleri desteklenerek güçlendirilmesidir (WB, 1992; 25-26). Bu mekanizmanın çalışabilmesi için “katılım”ın etkin olarak kullanılması gerekmektedir. Katılım bir hizmetin görülmesine ilişkin olarak tercih ve taleplerin bir biçimde dile getirilebilmesini sağlama mekanizmasıdır. Buna göre hizmetin niteliği ve hacmi halk tarafından belirlenecektir. Hizmet kullanıcılarının karar organlarına ya da düzenleyici kurumlara katılımı, bunların temsilcilerinin hizmeti veren kurumun encümenine atanması ya da kullanıcılara hisse verilmesi, kullanıcıların karar sürecine böyle doğrudan katılımı zor ise, türlü danışma süreçleri geliştirilmesi, tanımlanan katılımın yolları olarak örneklendirilmektedir (Güler, 2003, s.104). Banka, 1992 Raporu’nda, Banka Projeleri’nin bir çok sektörde (özellikle, sulama, ormancılık, çiftlik hayvanları, tarım, kentsel kalkınma ve kırsal su temini) başarıyla test edildiğini belirtmektedir (WB, 1992; 26). Bankaya göre, bütün bunlar katılım mekanizmasıyla hayata geçirilecek ve böylece, yoksul insanları da kapsayacak bir yeniden bölüşüm ve toplumsal adalet sağlanmış olacaktır

(WB, 1994; 23). Örneğin, bayındırlık işleri şemalarının bu hedeflere ulaşmak için yararlı olabileceği iddia edilmektedir. Bayındırlık işlerinde çalıştırılacak olanlara ödenecek ücretler, piyasada belirlenen asgari ücretin altında olmalıdır çünkü, ancak en yoksul kesimler bu kadar düşük ücretle çalışmayı kabul edeceklerdir, dolayısıyla bu işleri ele geçirebilecek daha iyi gelir elde eden grupları dışlanmış olacaktır (Peker; 1996; 49).

Banka'nın "iyi yönetim" söylemi bağlamında, "sivil toplum"la ilgilenmesinin gerisinde her şeyden önce "sürdürülebilir kalkınma" ile "siyasal meşruiyet" arasında örtük olarak kurulan bir bağlantı yatmaktadır (Peker; 1996; 49).

4.4.4 Dünya Bankası'nın "Yönetişim"i

Dünya Bankası ve diğer kurumların borçlu ülkelerin devlet yapıları, hesap verebilirlikleri ve şeffaflıkları konuları için geliştirdiği ve ülkelerin içinde buldukları krizden çıkış yollarının formüle edildiği "iyi yönetim" söylemi, aynı zamanda Banka'nın hesap verebilirliği ve şeffaflığını da sorun olarak gündeme getirdi. Her ne kadar Banka, üye ülkelerin iç işlerine bu alandaki sorunlar Banka'nın faaliyet alanıyla ilgili olduğu ölçüde eğildiğini iddia etse de, siyasetin Banka söylemine girdiği gerçeğini değiştirmemektedir (Peker; 1996; 51).

Bu kurumlara yapılan temel beş eleştiri vardır:

- Kurumlar etkisiz ve savurgandır,
- Kurumlar en güçlü üyelerine karşı fazla minnettar,
- Dünya ekonomisini dar bir neo-liberal görüşle benimsiyor,
- Gelişmekte olan ülkelerin yetersiz temsiliyeti,
- Kurumlar çok gizli ve hesap verebilirlikleri düşük (Woods, 2000, s.826-831).

"Demokratikleşme", "şeffaflık", "hesap verebilirlik" gibi "iyi yönetim" ilkelerinin Dünya Bankası'nın kendi yönetişimine de uygulaması gerektiği yönündeki bu baskıların artmasına karşın Banka bu ilkelerin uygulanmasını şöyle yorumluyor:

"Kurumun demokratikleşmesi, diğer insanların seçilerek yönetime gelmesi ya da Banka'nın işlemlerinin bütün üyelere açılması anlamına gelmiyor. Banka, hesap verebilirlik, yeterli temsiliyet ve etkinlik ilkelerini uygulayarak halkın beklentilerine yakın bir çizgiye gelebilir" (Woods, 2002, s.78).

Buna bağlı olarak Banka, şeffaflık sorununu "Açılma Politikası" ile çözmeye çalışsa da, ülkelerin iktisadi kalkınmasına ilişkin en önemli sorunları dışarıda bırakmaktadır. Banka'nın ülkelere yönelik kalkınma stratejilerini tanımlayan belgeler, ülkelerin kredibilitesine ilişkin tahviller, program ve proje denetleme ve tamamlama raporları ne uluslararası kamuoyuna ne de ülke yetkililerine açılmayacaktır (Peker, 1996, s.51). Bununla ilişkili olarak Dünya Bankası Başkanı James Wolfensohn'un sözleri da ilginçtir: "Banka'ya yani bize yönelik eleştirilerin Banka çalışanlarınca kamuya açık olarak ifade edilmesini, bunu yapanların başka bir iş aramakta oldukları yönünde bir işaret olarak algılayacağım" (Peker, 1996, s.52).

SONUÇ

Kapitalizm, küresel ölçekte, krizlerle karşılaşmadan devamlılığını ve işlerliğini sağlamaya yönelik kurumlara ihtiyaç duymuştur. Kapitalizmin bu temel özelliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan Dünya Bankası, günümüze kadar sistemin işleyişinden kaynaklı farklılaşan gelişme söylemleriyle varlığını meşrulaştırmıştır.

Dünya Bankası'nın gelişme kavramına yüklediği anlam, 1970'lerin ortalarına kadar uzanan dönem içerisinde, kişi başına sürekli gelir artışı olarak görülmüş ve iktisadi büyüme ile özdeşleştirilmiştir. İktisadi büyümenin de sosyal refahı artıracığı ve diğer sorunları otomatik olarak çözeceği savunulmuştur. Ancak bu dönemde sağlanan yüksek büyüme oranları, sosyal refahı artırmada yetersiz kalınca, geleneksel gelişme düşüncesinin (iktisadi büyüme merkezli) de sonuna ulaşılmıştır. Bundan sonraki süreçte, işsizlik, yoksulluk, temel gereksinimlerin karşılanması ve gelir dağılımı gibi daha önce geri plana atılan konular üzerinde yoğunlaşmıştır ve gelişmenin sadece iktisadi değil, toplumsal ve insani boyutlarının da olduğu anlaşılmıştır.

Belirli kurumları ve toplumsal ilişkileri düzenleyen kuralların Batı modeline göre yeniden düzenlenmesine bağlanan ekonomik gelişme kavramı, yapısal değişiklikler sağlamak için ekonomiye bilinçli müdahale stratejileri oluşturulması görüşünün İkinci Dünya Savaşı sonrası az gelişmiş ülkelerin kalkınma problematiğine cevap niteliğinde söylemini geliştirmiştir. Tek iktisat yaklaşımının reddi sürecini de içeren gelişme iktisadının gelişimiyle paralel değişen Dünya Bankası'nın gelişme kavramı küresel ölçekte kapitalizmin ve sermaye birikiminin tarihsel süreçte karşılaştığı kriz eğilimine cevap niteliğindedir. Bu anlamda az gelişmiş ülkelerin kalkınma ihtiyaçlarına cevap olabilme iddiasını yerine getirememesinin temelinde, kavramın Avrupa ve/veya Batı merkezli algılanışı ve Batı'da uygulanan ekonomi politikalarının az gelişmiş olarak kabul edilen ülkelere uygulanması yoluyla geri kalmışlık sorununun çözülebileceğine dair olan tek boyutlu anlayış yatar. Dünya Bankası'nın

gelişme kavramının gelişiminde de göz ardı edilmemesi gereken en temel unsur, konjonktürün gelişme söylemini çetrefil bir tartışma alanına dönüştürmesine neden olan dönemin uluslararası ekonomi-politik kaygılarıdır.

Banka'nın 1960'lı yıllardan sonra ortaya çıkan ve bugün de devam eden "yoksulluk azaltma" söyleminin bir ayağı olan şeffaf ve hesap verebilir ve uluslararası denetime açık milli politikalar ile, krizin ortaya çıkışı sınırlandırılmak istenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde daha fazla istenebilir bir iş ortamının, kamu ve özel sektörün bir araya gelerek yatırımın önündeki engellerin kaldırılmasını sağlayacak ortamın oluşmasını hedefleyen diğer ayakla ise yoksulluğun azaltılacağını öngören bir kapitalist gelişmenin teşviki istenmektedir.

Bu oluşuma paralel olarak, kurumsal çerçevesini şekillendiren Dünya Bankası, yönetim kavramının üçlü ayakları olan "bürokrasi", "özel sektör" ve "sivil toplum"la, kavramı, gelişmenin temel anahtarı olarak ileri sürmüştür. Öte yandan, az gelişmiş ülkelere, kavramın alt başlıkları olan "dürüstlük", "adalet", "serbestlik", "bağımsız yargı", "insan haklarına saygı" ve "verimli ve yolsuzluktan arınmış bürokrasi"yi uygulamalarını söyleyerek, uluslararası sermayenin de daha rahat hareket edebilmesi için uygun zemin yaratma çabası içine girmiştir.

"Yoksullukla savaş" söylemi ile, Dünya Bankası, uluslararası sermayenin yayılması için gerekli politikaların tanımlanması ve uygulanması sorumluluğunu üzerine almaktadır. Son yıllarda, gelişmenin anahtarı olarak ortaya atılan "iyi yönetim" söyleminin, hem hükümetler hem de özel sektörde yoğun bir şekilde kendini göstermesiyle birlikte, Dünya Bankası'nın, küresel kapitalizmi yeni şekillendirme modeli meşruluk kazanmıştır denilebilir. Yani "iyi yönetim" kavramı küresel kapitalizmin "yönetimi" için bir çerçeve sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- Allen, Larry. **Keseden Bankaya Tezgahtan Borsaya, Küresel Finans Sisteminin Öyküsü.** Çev. Mahmut Tekçe, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003
- Başkaya, Fikret. **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü,** Ankara, İmge Kitabevi, 1994
- Baum Warren C. **The Project Cycle,** Dünya Bankası Yayını, Washington, D.C., 1996.
- Eğilmez, A. Mağfi. **IMF, Dünya Bankası ve Türkiye,** Creative yayıncılık, İstanbul, 1997
- Güler, Ayman Birgül. **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi,** TODAE Yayını, No:266, Ankara 1996.
- Hobsbawm, E. **Kısa 20. Yüzyıl,** Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Hürni, Bettina S. **The Lending Policy of the World Bank in the 1970s: Analyses and Evaluation,** Westview Press, Colorado, 1980.
- Sönmez, Sinan. **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm,** İmge Kitabevi, Ankara, 1998.
- Şenses, F. (Haz.), **Kalkınma İktisadı, Yükselişi ve Gerilemesi,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Tanilli, Server. **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası,** Adam Kitabevi, 1999.
- The World Bank Group. **Learning from the Past, Embracing the Future,**
Dünya Bankası Yayını, Washington, D.C., 2001.
- The World Bank Group. **World Bank and Development,** New York 2003.
- Todaro, M.P. **Economic Development,** New York, Longman, 1994.
- Toussaint, Eric. **Ya Paranı Ya Canını (Dünya Bankası ve IMF'nin Üçüncü Dünya Politikaları),** Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Türkay, Mehmet, "Gelişme İktisadının Bir Disiplin Olarak Ortaya Çıkması", Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay,

Gelişme İktisadı, Kuram-Eleştiri- Yorum (derleme), Beta Yayınları, İstanbul, 1995

Wagner, P. **Modernliğin Sosyolojisi**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996.

Weisskopf, Walter A. **Yabancılaşma ve İktisat**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1996.

Wallerstein, Immanuel. **Liberalizmden Sonra**, Metis Yayınları, İstanbul,1998.

Sürelî yayınlar:

- Cammack, Paul, "The Governance of Global Capitalism: A New Materialist Perspective", **Historical Materialism**, Vol.11:2, (37-59), 2003.
- Güler, Ayman Birgül, "Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye", **Praksis**, 93-116, 2003.
- Hutchison, T.W. "The New Institutional Economics and the Process of Economic Development", **Journal of Economic and Theoretical Economics (JITE)**, Vol.145, 59-62, 1989.
- Köker, Levent. "Yokolmanın Eşiğinde Bir Fikir: İlerleme", **Toplum ve Bilim**, 27 Güz, 1984, 193-211.
- Mihçi, Hakan. "Kalkınma: Bir Terim Neyi Anlatır?", **Ekonomik Yaklaşım**, Kış 1996, Cilt 7, 1996, 65-86.
- Nabli, M.K ve Nugent, J.B. "New Institutional Economics and Its Application to Development", **World Development**, Vol. 17, 1333-1347, 1989.
- Peker, Ayşe Tatar. "Dünya Bankası: Kalkınmacılıktan "İyi Yönetim" Söylemine", **Toplum ve Bilim**, s:69, 1996.
- Şenses, Fikret. "Development Economics at a Crossroad", **METU Studies in Development**, s:11, 1-2, 109-150, 1984.
- Türkay, Mehmet. "Karar Alma Süreçlerinin Özelleştirilmesi", **İktisat Dergisi**, s: 61-63, Mart 2003.
- Woods, Ngaire, "The Fund and The Bank", **New Economy**, University of Oxford, 2002.
- Woods, Ngaire, "The Challenge of Good Governance for the IMF and the World Bank Themselves" **World Development**, Vol.28, No.5, 823-841, 2000.
- Yarkin, Güllistan. "1960-1980 Yılları Arasında Türkiye'de Yaşanan İthal İkameci Sermaye Birikim Sürecinde Dünya Bankası'nın Konumu", MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul 2004)

Konferans:

Dam, Thomas. "*Good Governance in the Multilateral Development System*", **Multi Conference in Oslo**, 18-19 January 2001.

Raporlar:

World Bank, Sub-Saharan Africa: from Crises to Sustainable Growth, New York: World Bank, 1989.

World Bank, Governance and Development, New York: World Bank, 1992

World Bank, Governance: The World Bank Experience, New York: World Bank, 1994

İnternet yayınları:

"Basic Facts About IFC", Dünya Bankası elektronik adres,
www.worldbank.org (16.03.2004)

"IBRD", Dünya Bankası elektronik adres, www.worldbank.org
(16.03.2004)

"What is IDA", Dünya Bankası elektronik adres, www.worldbank.org
(16.03.2004)

"World Bank History", Dünya Bankası elektronik adres,
www.worldbank.org (16.03.2004)

"About the World Bank Group", Dünya Bankası elektronik adres,
www.worldbank.org (16.03.2004)

Hobsbawm, E. **1945'ten Günümüze Tarih**,
http://www.ideapolitika.com/arsiv/12/d2_Eric.htm, (27.09.2004)

Kaya, Safiye. **Dünya Bankası ve Dünya Bankası Kredilerinin Denetimi, Sayıştay, elektronik adres**,
<http://www.sayistay.gov.tr/yayin/yayinicerik/aras30DunBanKreDen.pdf>, (20.03.2004)